

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ,
СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ І МИСТЕЦТВА**

Кафедра дошкільної освіти

Магістерська робота

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ДРУЖНІХ
ВЗАЄМОВІДНОСИН У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Виконала: студентка II курсу ОС «магістр»

Галузь знань: 01 – Освіта

Спеціальність: 012 «Дошкільна освіта» (заочна
форма навчання)

Бондар Вікторія Євгеніївна

Керівник: канд. пед. наук, старший викладач

Лугіна Олена Віталіївна

Рецензент: канд. пед. наук, старший викладач

Сіренко Алла Євгеніївна

Черкаси – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ДРУЖНІХ ВЗАЄМОВІДНОСИН МІЖ ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	6
1.1. Характеристика взаємовідносин між дітьми дошкільного віку у психолого-педагогічній літературі.....	6
1.2. Формування дружніх взаємовідносин у дітей дошкільного віку.....	11
1.3. Становлення дружніх взаємовідносин дітей дошкільного віку у грі.....	23
Висновки до першого розділу.....	38
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ДРУЖНІХ ВЗАЄМОВІДНОСИН У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	40
2.1. Організація, методика і аналіз результатів констатувального експерименту.....	40
2.2. Реалізація розвивальної методики формування взаємовідносин між дітьми старшого дошкільного віку засобами вправ та ігор.....	50
Висновки до другого розділу.....	64
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	68
ДОДАТКИ.....	74

ВСТУП

Актуальність дослідження. Значні зміни, які відбуваються у житті сучасного суспільства, пов'язані з багатьма труднощами не лише в економічній, політичній, соціальній сферах, а й в сфері виховання підростаючого покоління. Серед багатьох факторів, що визначають формування особистості дитини дошкільного віку, чільне місце посідають взаємини з іншими людьми. А одна з найбільш емоційно насичених, довірливих і плідних форм таких взаємин – це взаємини між однолітками.

Основним фактором соціалізації дітей дошкільного віку є дитяче співтовариство, або товариство однолітків, фундаментом якого є спілкування між дітьми, особливі міжособистісні взаємини та специфічні види діяльності. У взаємодії з однолітками дитина приходить до певного знання про себе й навколишній світ, що у результаті породжує потребу в ціннісному ставленні до себе, до інших, до навколишнього середовища. Ці та інші положення є базовими у Законі України «Про дошкільну освіту», Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді в Україні, Базовій програмі «Я у Світі» та ін.

Таким чином, для повноцінного розвитку дитині потрібен реальний освітній простір – розвивальне середовище, яке має задовольняти її прагнення рухатися, грати, досліджувати довкілля, активно проявляти себе, спілкуватися й взаємодіяти з однолітками. Групова гра, а потім й інші види спільної діяльності, виробляють у дитини необхідні навички соціальної взаємодії, уміння підкорюватися колективній дисципліні й водночас відстоювати власні права, співвідносити особисті інтереси із суспільними. Все це посилює актуальність дослідження як теоретичних, так і практичних аспектів досліджуваної проблеми.

Відтоді, коли дитина потрапляє в групу однолітків, її індивідуальний розвиток вже не можна розглядати і вивчати поза взаєминами з іншими членами дитячої групи. Саме на основі досвіду дружнього спілкування з

іншими дітьми формуються моральні якості підростаючої особистості, які визначають її ставлення до людей.

Позитивне емоційне ставлення дітей дошкільного віку один до одного обумовлюється характером їх спільної діяльності, яка є підґрунтям співробітництва. Виконання завдань, поставлених перед дітьми в процесі діяльності, потребує від них узгодження дій, об'єднання зусиль, турботи про партнера, про якість не лише своєї частини роботи, а й про спільний результат і своєчасне його досягнення. Це сприяє виникненню у дітей співпереживання, співчуття, дружби, почуття взаємної відповідальності.

У науковій літературі дана проблема представлена у філософському, психологічному, педагогічному аспектах. Праці А. Гончаренко[14], О. Кононко[27], С. Лазаревич[36], Т. Поніманська[47] та інших науковців доводять, що ціннісне ставлення дитини до себе і оточуючих та її суспільна поведінка формуються на основі емпатії, гуманних почуттів, позитивного сприйняття навколишнього світу.

Науковці Т. Кричківська[34], Г. Люблінська[39], Є. Смірнова[55], та інші засвідчують, що вже у дошкільному віці відносини дітей дуже складні, різнопланові і складають цілу систему за своєю внутрішньою структурою і динамікою розвитку.

Ряд вчених вивчали прояви дружби між однолітками, їх вибіркового ставлення один до одного на різних етапах дошкільного дитинства (М. Гончарова-Горянська[16], В. Нечаєва[42], А. Пасічніченко[45] та ін).

Об'єкт дослідження – взаємовідносини у групі дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування дружніх взаємовідносин між дітьми старшого дошкільного віку.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити формування дружніх взаємовідносин між дітьми старшого дошкільного віку.

Відповідно до мети, об'єкта та предмета роботи сформулюємо **завдання дослідження:**

- проаналізувати проблему виховання дружніх взаємовідносин у психолого-педагогічній літературі;
- охарактеризувати формування дружніх взаємовідносин у дитячому колективі;
- визначити педагогічні умови щодо формування дружніх взаємовідносин у дітей старшого дошкільного віку.

Для досягнення поставлених цілей та завдань використовувались такі **методи:**

теоретичні: аналіз психологічної, соціально-педагогічної, культурологічної літератури для розкриття сутності та особливостей формування дружніх взаємин у старших дошкільників;

емпіричні: спостереження, анкетування для визначення структурних компонентів взаємин однолітків – дітей дошкільного віку та розробки розвивальної методики формування дружніх взаємин між дітьми старшого дошкільного віку засобами вправ та ігор; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний) для виявлення стану проблеми, апробації й перевірки ефективності розробленої розвивальної методики.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що обґрунтовано сутність дружніх взаємин дітей дошкільного віку в освітньому просторі дошкільного закладу, визначено значення ігор на формування дружніх взаємин дітей.

Практичне значення дослідження полягає в розробці розвивальної методики дружніх взаємин між дітьми дошкільного віку засобами вправ та ігор, яку можна використовувати у навчально-виховному процесі дошкільного навчального закладу.

Структура й обсяг дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів і висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (67 найменування), 4 таблиці, 3 рисунки і 3 додатків. Загальний обсяг роботи становить 76 сторінки, із них основного змісту – 67 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ДРУЖНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН МІЖ ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Характеристика взаємовідносин між дітьми дошкільного віку у психолого-педагогічній літературі.

Особисті взаємовідносини істотно впливають на формування дошкільника. При правильному педагогічному керівництві цими взаємовідносинами шляхом організації сумісного життя та діяльності дітей в дошкільному закладі вони стають важливим засобом формування колективу та вихованню взаємодопомоги між дітьми. Особисті взаємовідносини найбільш яскраво виявляються в невеликих дитячих об'єднаннях, що будуються в основному на почутті взаємної симпатії, емоційної прив'язаності. В таких об'єднаннях дошкільники вчаться проявленню чутливості, чуйності, піклуванню про іншого, допомозі один одному, тобто тут беруть свій початок перші паростки доброзичливого відношення до оточуючих людей та своїх ровесників.

Особливо важливе значення має ровесник у становленні психологічних основ особистості дитини, зокрема комунікативної сфери. Без урахування цієї проблеми не можна отримати повноцінного уявлення про формування соціальної поведінки і особистості дитини. Багато вчених наголошують, що невід'ємною частиною взаємин дитини та дорослого є авторитарні дії дорослого, що обмежують свободу особистості; відповідно, продуктивніше в плані формування особистості є спілкування з однолітком. За ділового характеру спілкування дітей – рівних один одному партнерів – не з'являється відчуття винятковості й абсолютної цінності для оточуючих, що виникає в дитини у спілкуванні з дорослими. Тому досвід спілкування з дорослими і ровесниками якісно відмінний. Протягом дошкільного віку дорослий зберігає за собою центральне місце у світі дитини, і тому спілкування з однолітками постійно переломлюється через призму спілкування з дорослими [8, С. 55-57].

Спілкування з однолітками має низку суттєвих особливостей, якісно відрізняючись від спілкування з дорослим. Перша яскрава відмінність полягає в

його надзвичайно яскравій емоційній забарвленості. Надмірна емоційність та природна простота контактів дошкільників відрізняє їх від взаємодії з дорослими. У спілкуванні ровесників спостерігається в середньому у 9-10 разів більше експресивно-мімічних випадків, що виявляють найрізноманітніші емоційні стани – від розлюченого обурення до бурхливої радості, від ніжності і співчуття до бійки. Дошкільники частіше схвалюють ровесника і набагато частіше вступають з ними у конфлікти, ніж взаємодіючи з дорослими. Така сильна емоційна забарвленість спілкування дітей, судячи з усього, пов'язана з тим, що починаючи з чотирирічного віку одноліток стає важливішим і привабливішим партнером в спілкуванні. Значущість спілкування вища в сфері взаємодії з ровесником, ніж з дорослим. Інша важлива особливість контактів дітей полягає в їхній нестандартності і не регламентованості. Якщо в спілкуючись з дорослим, навіть зовсім маленькі діти дотримуються певних форм поведінки, то взаємодіючи з однолітками дошкільники використовують найнесподіваніші й найоригінальніші дії та прийоми. Цьому стилю поведінки притаманні ненормованість, несумісність з жодними шаблонами: діти стрибають, приймають чудернацькі пози, кривляються, передражнюють одне одного, створюють нові слова і вигадують байки та ін. Якщо дорослий демонструє і прищеплює дитині, в першу чергу, культурно-нормові приклади поведінки, то одноліток створює умови для індивідуальних, ненормованих, вільних виявів дитини. Природно, що з віком контакти дітей все більше підпорядковуються соціальним правилам поведінки. Але не регламентованість, емоційність та вільне спілкування, використання неочікуваних і нестандартних способів поведінки і засобів спілкування залишається відмінною ознакою дитячої комунікації до кінця дошкільного віку [6, С. 131-132].

Ще одна відмінність спілкування ровесників – домінування ініціативних ідей. Особливо яскраво це виявляється у неможливості продовжити і розвивати діалог через відсутність відповідної активності партнера. Дитині важлива її власна дія чи висловлювання, а ініціатива однолітка на початковій фазі спілкування ним не підтримується через відсутність у неї відповідних засобів.

Ініціативу дорослого діти приймають і підтримують приблизно у два рази частіше. Чутливість до дії партнера значно менша у спілкуванні з ровесником, ніж з дорослим. Така невідповідність комунікативних дій дітей часто спричиняє дитячі конфлікти, які набувають форми протесту, образи тощо.

Диференціація дитячого колективу здійснюється через вибір, пов'язаний з формуванням в спілкуванні, в пізнанні і практичній діяльності відповідних у взаємодії потреб та її мотивів. Дослідження вчених виявляють три основні різновиди мотивів, що детермінують вибір дошкільника: потреба в ігровому спілкуванні; позитивні якості обраної людини і здібності іншої дитини до будь-якого конкретного виду діяльності. У 5 років накреслюються генетичні рівні в розвитку мотиваційної сфери. Одним із мотивів, які спонукають дітей об'єднатися, є задоволення від процесу ігрового спілкування. Потреба в ньому в цьому віці посідає перше місце. На другому місці знаходиться орієнтація на позитивні якості особистості обраної людини, що з'ясовуються у дитячому спілкуванні (веселий, чесний, добрий та ін.). Пізніше у старших дошкільників 6-7 років спонукальною силою вибору партнера стають також його здібності до певного виду діяльності [21, С. 14-16].

Зазначені особливості віддзеркалюють особливості дитячих контактів протягом усього дошкільного віку. Однак психологічний зміст спілкування дітей значно змінюється у віці від трьох до шести-семи років.

Спілкування дітей з дорослим і з ровесником, не зважаючи на всі відмінності, має спільні передумови. Доходячи такого висновку, М. Лісіна зазначала: «Головне, що об'єднуються дві сфери предмету діяльності: в обох випадках таким предметом виступає інша людина, партнер дитини по спілкуванню. Ця діяльність спрямована на один і той самий об'єкт, тому в обох випадках має давати єдиний продукт – самопізнання і самооцінку через пізнання й оцінку партнера (і партнером). Але, тоді і сама активність дитини в цілому – основа потреб і спонукальних мотивів, що створюють цю активність дії і операції – в обох випадках виявляється, в принципі, одною й тож...

Різниця..., судячи з усього, виявляє лише те, яким чином працюють два варіанти одного механізму» [38, С.54-62].

Із принципової схожості двох сфер спілкування дітей впливає можливість використання єдиних критеріїв для визначення наявності потреби в спілкуванні з будь-яким партнером – дорослим чи однолітком.

Такими критеріями є:

- 1) увага до іншої людини, в якій виявляється спрямованість дитини до пізнання іншого;
- 2) емоційні вияви, які виявляють оцінку дитиною партнера у спілкуванні;
- 3) ініціативні дії, що мають на меті привернути увагу іншої людини;
- 4) чутливість до ставлення партнера у спілкуванні, що розкриває особливості сприйняття дітьми оцінки іншого.

Взяті в сукупності, ці критерії дають можливість відповісти на запитання, чи є у дитини потреба в спілкуванні з ровесниками, а також схарактеризувати міру сформованості даної потреби.

Виявлення особливостей комунікативної діяльності дошкільників у взаємодії з однолітками дає змогу виділити в усіх вікових групах дитячого садка дітей з різними рівнями розвитку здатності до спілкування.

Показниками високого рівня комунікативного розвитку дітей є: сформованість стійких мотивів спілкування з ровесниками, частотність контактів, ініціативність, активність у взаємодії, що виявляється у емоційно-особистісному, ситуативному та поза ситуативному спілкуванні; володіння багатством невербальних засобів, знання ввічливих форм комунікації (мовленнєвих та невербальних) для успішної взаємодії [18, С. 5-6].

Показники середнього рівня: ситуативність проявів особистісних, ділових і пізнавальних мотивів спілкування з однолітками; відсутність активності в комунікації, знання ввічливих форм контактів; слабка сформованість навичок соціально-перцептивного аналізу ситуації спілкування; не сформованість елементів творчої уяви, фантазії, прогнозування, невміння виходити за межі наочно-дійової ситуації.

До показників низького рівня відносять, зокрема, не сформованість мотивів спілкування з ровесниками, труднощі вступу в контакт, комунікативні дії, недоречні у даній ситуації спілкування, безініціативність у веденні діалогу, мимовільне використання експресивних, невербальних засобів комунікації за невмінні «читати» їх у партнерів: утруднення формулювання задуму дій партнерів щодо спілкування і розуміння ситуації в цілому [17, С.26-36].

Система показників визначення високого, середнього та низького рівнів комунікативного розвитку дітей дає змогу вихователям розв'язувати такі практичні завдання дошкільного виховання: 1) визначати рівень сформованості комунікативної діяльності; 2) робити висновки про напрямок і особливості розвивальних впливів у дитячому садку; 3) спостерігати за змінами в розвитку форм і засобів спілкування під час виконання спеціальних формуючих завдань; 4) здійснювати порівняльний аналіз індивідуальних відмінностей у розвитку комунікативної діяльності дитини, з метою покращення якості комунікації [15, С. 22-24].

Цінність гуманістичного підходу до спілкування ровесників полягає в тому, що він передбачає низку конкретних методів роботи з дітьми, спрямованих на становлення гуманних взаємин між ними. Організатором дитячого спілкування при цьому може бути дорослий. Допомогти розкрити ці якості може і дорослий, але за умови повної довіри та поваги до дитини, як до самостійної особистості.

Здійснення завдань морального виховання дітей-дошкільників, зокрема формування в них доброзичливих взаємовідносин з однолітками, передбачає пошуки і розробки ефективних методів і прийомів цілеспрямованого впливу. Робота вихователя має бути спрямована на розвиток у дошкільників доброзичливого ставлення до товаришів у групі, взаємодопомоги, яка ґрунтується на принципі систематичного виховного впливу на емоційну сферу дитини, на формування вмінь та навичок міжособистісного спілкування з ровесниками. Необхідно допомогти дітям зрозуміти, що тільки вони самі, їх

власні думки, почуття і дії, здатність оцінювати інших, розуміти і виявляти себе у спілкуванні сприяють подальшому життєвому успіху [59, С. 56-57].

Поставлена мета дозволяє сформулювати наступні задачі:

1) розвивати цікавість до оточуючих, прагнення їх зрозуміти, потребу в спілкуванні;

2) розвивати самоконтроль поведінки, емоційної стабільності у спілкуванні; формувати поважне ставлення до співрозмовника;

3) формувати вміння обирати провідну роль у спілкуванні, не обмежуючи прав співрозмовника (тон спілкування, дистанція між партнерами, особливості міміки і жестикуляції);

4) розвивати адекватну оціночну діяльність, спрямовану на аналіз як власної поведінки, так і вчинків оточуючих;

5) випрацьовувати у дітей позитивні риси характеру, спонукаючи до кращого взаєморозуміння впродовж спілкування;

6) навчати мистецтву спілкування в різних формах і ситуаціях;

7) навчати дітей мовним етикетним формулам: привітання, прощання, подяка [10, С. 63-64].

1.2. Формування дружніх взаємовідносин у дітей дошкільного віку.

Соціальний розвиток дитини великою мірою визначається родиною та дошкільним закладом. Контакт з людьми, які оточують малого, передбачає зацікавленість партнером, уміння налагоджувати взаємодію, виявляючи при цьому ініціативу, або конкретно припиняти спілкування. Дитину оточують різні люди. Чи вміє вона диференціювати їх за ознакою статі, віку, прихильності? Зважаючи на те, що Базовий компонент акцентує на вихованні соціальних навичок дошкільнят як на важливому складнику педагогічного впливу, спинимося на проблемі взаємин однолітків в умовах дошкільного закладу. Перебуваючи тривалий час поза родиною, дитина має будувати взаємовідносини з товаришами з огляду і на ознаку прихильності. Важко

однозначно пояснити, чому діти одним одноліткам надають перевагу, інших – не помічають [26, С. 146-147].

Дитина – це жива людина. Це аж ніяк не орнамент нашого життя, це окреме повнокровне й багате життя. За силою емоцій, за тривожністю і глибиною вражень, за чистотою і красою вольових напружень дитяче життя незрівнянно багатше за життя дорослих (Т. Прищепа) [52, С. 46-47].

Усі, хто готуються бути корисними громадянами, повинні спочатку навчитися бути людьми.

Головне завдання виховання – це вироблення характеру. Людину ми найбільш цінуємо не за її знання, а за її характер, – він найбільше слугує в взаєминах людей між собою, він дає змогу людині досягнути найвищі моральні блага.

Формування – це складний процес становлення людини як особистості, що відбувається в результаті розвитку і виховання, цілеспрямований процес соціалізації особистості, який характеризується завершеністю. Хоча про завершеність можна говорити лише умовно.

Вихователі дошкільного закладу спільно з батьками можуть успішно формувати в дітей позитивні навички поведінки і якості, які визначають характер їхніх взаємин і з дорослими, і однолітками [32, С. 56-58].

Відтак першим соціальним інститутом, що відповідає за соціальну зрілість дітей дошкільного віку, має бути дошкільний заклад з його виховною, консультативною та просвітницькою функціями. Саме специфіка дитячого садка, як зазначає, І. Кононова, сприяє полегшенню процесу входження зростаючої особистості в широкий світ реальних соціальних взаємин, прищепленню навичок практичного життя, її індивідуалізації та соціалізації. Неабияку роль у цій роботі відіграють дорослі, а саме: батьки, вихователі. Найближчі дорослі створюють певний виховний простір, який відповідає умовам духовності, захисту, раціонального дозування позитивних та негативних переживань, що давало б дитині відчуття впевненості в собі та людях, які оточують. Дорослий презентує для дитини суспільство, займає

центральне місце в духовному світі дитини, виступає носієм знань, умінь, моральних цінностей, а з іншого боку – безпосереднім організатором виховного процесу [25, С. 8-11].

У різних вікових групах взаємовідносини дружби мають особливі риси, вивчення яких важливе для складання ефективних виховних програм. Мабуть, про початки дружби в цьому розумінні можна говорити вже з появою вибіркової в дитячому спілкуванні. Психолог А. Баркан дійшла висновку, що у чотирирічних дітей уже існує поділ однолітків на вузьке й ширше коло спілкування [4, С. 7-8].

З тієї миті, як дитина потрапляє в групу ровесників, її індивідуальний розвиток уже не можна розглядати і вивчати поза взаєминами з іншими членами групи. Саме на основі досвіду спілкування з ровесниками формуються моральні якості підростаючої особистості, насамперед ті, які визначають її ставлення до людей.

Підготовка дитини до життя серед дорослих починається з його вміння будувати свої взаємини з однолітками: спочатку в дошкільному закладі, а потім в школі.

Малюк прийшов до дитячого садка. Для нього це подія, яка змінює його спосіб життя, ставить перед необхідністю спілкування з новими людьми - дорослими та дітьми. У дитячому садку дитина отримує можливість стати самостійною. Якщо вдома вона була позбавлена групи однолітків, то тут знаходиться серед таких, як вона сама.

Дитяча дружба безпосередня й не рефлексивна. Вона пов'язана передусім з груповою діяльністю (ігровою). Тому у менших дошкільнят (3-5 років) моральні якості при оцінці однолітків посідають друге місце після якостей, що сприяють успіхові ігрової діяльності. Як правило, сама оцінка якостей ровесників дається в цьому віці за ставленням до себе. З віком у дитини розвивається здатність оцінювати моральні якості товаришів за ставленням до інших, колективу в цілому [12, С. 26-27].

Дорослим варто бути уважними до характеру взаємовідносин між дітьми. Варто культивувати і підтримувати прояви симпатії та прихильності, запобігаючи емоційній та фізичній агресії. Беручи до уваги специфіку віку, радимо вихователям та батькам узяти на замітку декілька специфічних порад, які допоможуть дещо знизити емоційну напругу у взаєминах між дітьми під час прогулянки (де найчастіше і виникають конфлікти). Ось деякі з них:

- у своїх розмовах налаштовуйте дітей на приємні взаємовідносини з однолітками, розповідайте їм про ровесників, про їхню хорошу поведінку та добре ставлення до оточуючих; перед виходом на прогулянку обговоріть з дітьми, у які ігри і як вони будуть гратися на вулиці;

- спробуйте взяти побільше однотипних іграшок, щоб за бажанням вистачило на всіх дітей групи. Якщо ж трапиться так, що одна іграшка буде потрібна всім, організуйте розумну черговість у користуванні нею;

- запропонуйте малюкам самостійно вибрати іграшку, якою вони зможуть поділитися зі своїми друзями;

- активно включайтесь у дитячі ігри та спілкування, пропонуйте свої варіанти розгортання сюжету, показуйте конкретні способи поведінки: як можна вдвох везти візочок, як поділити іграшковий посуд, хто може бути мамою, а хто лікарем тощо;

- якщо все-таки конфлікт розгорівся, не потрібно шукати винуватця, щоб розібратися з ним та змусити того просити вибачення. Краще заспокойте малюків та переключіть їхню увагу на щось інше. Образа швидко забудеться, і вже через деякий час вони будуть мирно гратися [31, С. 11-13].

Якщо дитина не може мирно співіснувати в дитячому товаристві навіть упродовж короткого часу, доцільно деякий час уникати такого спілкування, зосередивши увагу на спільних з дитиною діяльності та іграх, демонструючи зразки партнерських взаємовідносин. Приблизно із 24 місяців життя майже всі діти стають здатними встановлювати короточасні контакти один з одним.

Знаходячись постійно серед ровесників, дитина звикає до колективного життя. Спільні справи, клопоти приносять їй задоволення, спонукають до

спілкування. Перші дитячі симпатії... Вони проявляються досить рано, їх основою є емоційний мотив: трьохрічний малюк бажає гратися із сусідом, тому що бачить у нього цікаву іграшку; погладжує по щічці дитину, яка плаче, намагаючись її заспокоїти: жаліє її. Поки що це епізодичні прояви симпатії, які здебільшого залежать від настрою дітей та зовнішніх захоплюючих факторів.

Виховне значення дружніх взаємовідносин досить велике. Спілкуючись, діти практично закріплюють і засвоюють, що означає чинити добре чи погано. Виручити, допомогти, поспівчувати, заспокоїти, проявити уважність, поділитися, поступитись своїм інтересом заради друга – добре. Хитрувати, ображати, приховувати, відступати від правил, жалітися, бути жадібним – викликає засудження.

Потяг до дружби з'являється у 6-7-літніх дітей, вони вперше свідомо вибирають товариша. Мотивація цього вибору розвивається від несвідомого загального потягу до спільної діяльності (обмін іграшками), від ігрових («подобається гратися разом») до ділових мотивів («дружу, бо вона вміє цікаво розказувати», «гарно будемо разом»). Старшому дошкільнику властиве моральне мотивування вибору друга («він добрий», «справедливий», «вона завжди всім допомагає, її всі люблять» та ін.). У цей період діти починають виявляти почуття взаємної відповідальності, турботи одне про одного, про спільні інтереси, ініціативу в наданні допомоги. Одночасно з вибірковими взаєминами дружби між дітьми, які виховуються разом, існують і взаємини товаришування – відповідальності за спільну справу, уваги одне до одного, чуйності, єдності інтересів [66, С. 204-205].

Дітей старшого дошкільного віку слід об'єднувати навколо справи, яка їх зацікавить, сприятиме виявленню почуття задоволення, доброти, сердечності. Великі можливості для таких справ існують в ігровій та трудовій діяльності.

У цікавому житті, наповненому подіями, спілкування дітей набуває особливого змісту. Дуже важливо в процесі спілкування дітей допомагати їм встановлювати контакти з однолітками: вміння без крику та сварок

домовлятися, ввічливо звертатись з проханням; якщо необхідно, поступатись іграшками, спокійно розмовляти, не порушувати хід гри гучним втручанням.

До кінця дошкільного періоду дитина повинна вміти поводити себе по відношенню до інших дітей, керуючись правилами: хочеш, щоб з тобою дружили – намагайся не сваритися, проявляй турботу про свого друга, не залишай його в біді; якщо до тебе в дім прийшов товариш, вияви гостинність, будь уважним, не будь жадібним, умій запропонувати іграшки, запропонуй цікаву гру чи заняття; в групі ровесників поведь себе стримано, не будь нав'язливим, не намагайся заволодіти тими іграшками, які тобі не призначені, умій ввічливо звернутись до ровесників з проханням, не диктуй їм своїх умов.

Дошкільня чітко й одразу назве своїх друзів, з деякими ваганнями – тих, до кого ставиться неприязно, і з великими труднощами тих, хто йому байдужий. Інколи останніх плутають з друзями, подекуди називають серед тих, кого не люблять. Майже половина дітей прагне контактувати і з тими, й з іншими. Основна мета контактів – спільна діяльність. Таким чином, поки наявний соціальний досвід ще не закріпив остаточно неприязність та байдужість у взаєминах між дітьми, існує можливість покращити їх на краще [61, С. 213-215].

Різні ознаки прихильності чи неприязні між вихованцями певною мірою відомі педагогам. Проте на практиці, в щоденному спілкуванні вони недостатньо розкривають дітям переваги дружніх взаємовідносин, лише інколи засуджують вияви неприязні і майже завжди залишають поза увагою байдужість у стосунках між дітьми, існує можливість поліпшити їх на краще.

Можна було б припустити, що батьки компетентніші в питаннях дружніх взаємовідносин своїх малят, бо краще знають і розуміють власних синів і доньок. Виявляється, що батьки гірше обізнані з тим, як їхні діти ставляться до однолітків, ніж вихователі. У кращому разі родина знає, що в сина чи доньки є друзі, а хто ці діти, конкретно відомо лише половині батьків [65, С. 114-115].

Оскільки соціалізація дошкільнят неможлива без спілкування, зрозумілий наш інтерес до встановлення між ними взаємовідносин. Найяскравіший

приклад диференціювання однолітків за названими ознаками – прихильне ставлення до представників своєї статі. Саме переважно за цією ознакою виникають угруповання для спільної діяльності. Здебільшого вони утворюються в повсякденному житті й не потребують від педагогів особливої підготовки, а ні педагогічної майстерності для їх створення порівняно зі спеціально організованими заняттями. А дітям для налагодження активної взаємодії з іншими дітьми, уникнення конфліктів чи запобігання їм, оволодіння мімичними та мовленнєвими засобами спілкування треба докласти значно більше зусиль, ніж на будь-яку іншу діяльність (на заняття, зокрема). Застосовувати ж ці комунікативні вміння треба щодня. Коло спілкування дедалі розширюватиметься, а з переходом до школи – ще й змінюватиметься. Дитині і там, у класі, треба знайти своє місце [20, С. 212-213].

Якщо контакти часто порушуються і в малого немає друзів чи тих, до кого він ставиться прихильно, якщо він щодня скаржиться на своїх однокласників, батьки і вихователі повинні сприймати це як тривожний сигнал про відхилення від норми.

Варто сказати, що конфлікти накладають свій відбиток на розвиток особистості: порушується тривалість і змістовність спілкування, виникають негативні емоції, звужується коло приємної взаємодії. Проте конфлікти, як не парадоксально це звучить, водночас і збагачують дітей соціальним досвідом. Позбавляти малят можливості набути такий досвід і недоцільно і нереально.

Основним показником мирного спілкування дітей у групі педагога, як правило, вважають уміння вихованців гратися разом, не створювати конфліктних ситуацій. Це зовнішній бік справи заспокоює, бо не потребує нагального втручання: адже в групу дитина вступає з власної волі, отже вірогідність виникнення конфліктів зменшується. Тож спробуємо придивитися до таких взаємин пильніше [43, С. 72-73].

На перший погляд, ці симпатичні дівчатка-подружки, які завжди тримаються разом, мають радувати вихователя: між ними мир і злагода, непорозуміння виникають дуже рідко. В різних видах діяльності вони мають

спільні інтереси. Вихователі їх часто ставлять за приклад іншим дітям. Тісні контакти між дівчатками закріплюють і батьки, які знають про взаємовідносини доньок і схвалюють їх, і вихователі (не пропонують подружкам навіть інколи змінити партнера на прогулянці, в танці, у виконанні доручень чи в сусідстві за столом). Аж ось сигнал тривоги: дівчатка не бажають приймати до «групи» нікого третього. Отже, очевидна нетерпимість у ставленні до тих, хто не належить до угруповання, інколи з проявами агресивності, не бажанням ділитися роллю, місцем, іграшкою. Стривоженість та неприязне ставлення до тих, хто прагне долучитися до їхнього товариства, зростають.

Тож чи сформовані в дівчаток комунікативні вміння, тобто чи сформовані в них внутрішня потреба брати до уваги інших, чи навчені ці діти тактовно відмовляти, переконувати, доброзичливо наполягати? Ці питання потребують відповіді. Та насамперед маємо визначити причини, а після цього варто було б подумати про планування корекційних впливів. У чому причина недоброзичливого ставлення дівчаток до своїх однолітків?

Подружки дорожать своїм товариством і не хочуть будь-яких змін, короткочасних чи тимчасових:

- в якоїсь з дівчаток виникає страх перед можливістю виявитися третьою зайвою, коли в подружки виникають з іншою дитиною;

- «ревниве» ставлення пояснюється невмінням будувати взаємовідносини з однолітками різної ознаки прихильності, у цьому товаристві виникає можливість і нагода проявити свої вміння, ініціативу й упевнитися, що саме цей партнер підтримає [28, С. 96-97].

Спостерігаючи за розвитком таких взаємовідносин, педагог може визначити основні чинники, що будуть підґрунтям для подальшої роботи, бо формування дружніх взаємовідносин з однолітками, розширення кола спілкування на доброзичливій основі - це шлях гуманізації взаємовідносин.

Зауважимо, що групова взаємодія має як переваги, так і недоліки. Для динамічно колективної дії часто об'єднуються досить багато партнерів (переважно хлопчиків). Як у таких угрупованнях почувається кожна окрема

дитина? Чи їй там затишно, спокійно, комфортно? Характерно, що коли взаємовідносини дітей загострюються, то їм на допомогу кидається вихователь, а коли все тихо, спокійно, то начебто і немає підстав для тривоги та втручання. А спробуємо замислитися, чи так уже рідко буває, що діти, які виконують другорядні ролі, змушені прислухатися до всіх зауважень, вказівок (інколи зверхніх та дратівливих) кожного з партнерів і весь час поступатися то іграшкою, то місцем, роллю, то думкою, то позицією.

Незважаючи на недружнє, зневажливе ставлення до себе дитина намагається, як уміє, використати позитивний бік спілкування. У такій ситуації конче потрібне втручання педагога! Не може не викликати у педагога занепокоєння той факт, що статус цієї дитини в групі дуже низький. Хлопчик ладен підкоритися волі кожного, залежить від прямих своїх партнерів. Він змирився з цим і не бунтує. Це може бути зумовлено такими причинами:

- надмірною сором'язливістю чи відлюдькуватістю;
- психічними чи фізичними вадами;
- невмінням чітко й зрозуміло розповісти про наміри, узгодити з іншими дітьми власні інтереси, дії (з допомогою слова, міміки);
- постійно заниженою оцінкою з боку дорослих чи однолітків;
- матеріальною неспроможністю батьків надто часто купувати синові нові іграшки, одяг чи інші привабливі для дитини речі, які мають його однолітки [33, С. 76-78].

Досліджено, що ця дитина не визнана групою ровесників, ставлення до неї байдуже. Уважний педагог повинен знайти у вихованця якості, якими він може пишатися, навчити малого обстоювати та захищати свою гідність, будувати взаємовідносини з ровесниками, не поступаючись власними інтересами. Тому в Базовому компоненті й наголошується на важливості налагодження конкретних взаємовідносин між партнерами у спілкуванні. Педагог має стежити, щоб малюки не припускалися зверхності, зневаги та інших антигуманних проявів щодо інших дітей, шанували себе та своє оточення. Проблема полягає в тому, що дошкільнятам у реальному житті, як ведеться, треба буде спілкуватися з

різними людьми і будувати взаємини з тими, хто їм симпатичний, і з тими, хто неприємний. Тож нехай при звичаються.

Бувають у групі діти, які часто тримаються осторонь від інших. Якого соціального досвіду вони набувають, чи формується у них повноцінне Я? І як формується? Дитина довго спостерігає за грою однолітків, наближається до них, інколи намагається коментувати чийсь дії, дає поради, та це не завжди приводить до спільної діяльності. Можливо, і хотіла б дитина увійти в контакт з однолітками, та є перешкоди:

- наявність негативних намірів, мотивів;
- невміння керувати своєю поведінкою;
- неволодіння способами побудови спілкування;
- невміння обґрунтовувати власну роль, місце в грі;
- психічні та фізичні вади.

Ізольовані діти і такі, якими часто нехтують однолітки, можуть виявитися соціально занедбаними. Ці та подібні ситуації – сигнал про неблагополуччя дитини, про труднощі, яких вона зазнає і які самотійно не може подолати. Означені ситуації є типовими і дають підставу констатувати, що дошкільнята ще недостатньо володіють способами комунікативної діяльності, не завжди адекватно їх застосовують, що знижує соціалізацію. Саме тому в змістовій лінії «Соціальне Я» Базового компонента йдеться окремо й про соціалізацію та комунікативні здібності [3, С. 143-145].

Значне місце відведено змісту роботи вихователя, спрямованої на розвиток у дошкільників доброзичливого ставлення до товаришів по групі, взаємодопомоги, в основі якої лежить принцип систематичного виховного впливу на емоційну сферу дитини, розкривається значення сімейного виховання у формуванні в дітей позитивної спрямованості на ровесників.

Аналіз роботи дошкільних закладів свідчить про те, що не всі вихователі приділяють достатню увагу формуванню позитивних взаємовідносин дітей у процесі їх повсякденного спілкування, часто пускають їх на самоплив. Тоді в групі виникають взаємовідносини, які не лише гальмують розвиток у

дошкільників доброзичливого ставлення до своїх товаришів, а навіть породжують відверто неприязні прояви щодо однолітків – черствість, байдужість, приниження гідності іншого тощо.

Тому взаємовідносини дошкільників особливо потребують педагогічної корекції, оскільки вони тільки починають складатися. Від умілого керівництва вихователя процесом спілкування дітей в різних видах діяльності (ігровій, трудовій, навчальній) залежить характер взаємовідносин не тільки в окремих тимчасових об'єднаннях, але і в групі в цілому. Щоб здійснювати педагогічно правильне керівництво взаємовідносин дошкільників, необхідно знати положення дитини в колі ровесників, індивідуальні особливості кожного вихованця.

Вихователю необхідно бачити, на чому основана дружба між окремими дітьми – на рівності чи перевазі. Нерідко дитина з сильним характером диктує свої вимоги, а інший безперешкодно їй відчиняється. Така дружба приносить мало користі в моральному становленні, у формуванні у дітей правильних взаємовідносин. В таких випадках необхідне тактовне втручання, яке не зламає дитячих потягів, але дозволить активізувати пасивних і стримувати лідерів [5, С. 55-57].

Потрібні риси особистості успішно формуються в результаті спілкування дітей з різними характерами. Повільна, урівноважена дитина добре діє на невгамовну, стримуючи її своєю розміреністю, неспішливістю, а повільна стає більш активною завдяки енергії свого товариша.

Вихователю слід керувати дитячими дружніми взаємовідносинами. Педагог повинен бачити, чи затишно дитині в колі її ровесників, чи, можливо, це тільки здається. З розумінням ставитись до дитини, до її внутрішнього світу, який потрібно оберігати, захищати, направляти і збагачувати. Втручаючись у нього грубо, користуючись владою над дітьми, – антиморально. Бо лише від дорослого залежить, щоб дитинство було щасливим, наповненим радістю, оптимізмом.

Одна з важливих характеристик особистості – здатність налагоджувати взаємовідносини в людському світі, основними показниками яких є емоційне забарвлення, зміст і характер. Різноманітні переживання, що виникають у дитини в численних життєвих ситуаціях уже в перші роки життя, взаємодіючи, створюють своєрідне емоційне світосприймання. Внаслідок систематичних повторень закладається так званий емоційний фундамент духовного буття дитячої особистості, який водночас є важливим додатком до джерела всіх проявів її активності [7, С. 134-135].

Проблема становлення різноманітних взаємовідносин дитини, особливості їхнього прояву в різних ситуаціях сімейного та суспільного виховання завжди була об'єктом пильної уваги психолого-педагогічної науки. Зокрема, вони розглядались як інтерактивна характеристика особистості. Проте в реальному освітньо-виховному просторі здебільшого акцентується увага на змістовій сутності цих взаємин, на соціальній значущості зв'язків дитини з іншими людьми. Її ж власне, суб'єктивне ставлення до явищ, подій і загальнолюдських цінностей, особливості й індивідуальна своєрідність переживань чомусь лишаються в тіні. У практиці виховного процесу недооцінюється той факт, що розуміння іншими емоційної сфери конкретної особистості значно збагачує змістову картину її індивідуального буття. Адже саме емоції є своєрідним зовнішнім виявом внутрішнього світу дитини. Емоційне насичення взаємовідносин малюка з дорослими й однолітками вкрай важливе для розвитку його індивідуальності. Недарма ж іще Л. Виготський зауважував, що емоція як така не менш важлива, ніж думка [11, С.112-114].

Виховання емоційного ставлення до ровесника дуже складний та довготривалий процес і не слід очікувати негайного ефекту. «Навчати відчувати – це саме найскладніше, що є у вихованні, – писав В. Сухомлинський, – і для того, щоб керувати цим процесом, потрібна майстерність вихователя. Я розумію майстерність так, що кожний дотик вихователя до свого вихованця є стимулом до праці душі. Чим ніжніший він, цей стимул, тим більше сили, яка

виходить з глибин душі, тим в більшій мірі стає маленька людина вихователем самого себе» (Сухомлинський В. «Сердце отдаю детям») [60, С. 124-125].

Так само відбувається виховний вплив з погляду на взаємовідносини дітей між собою: дитину привчають бачити інших, розуміти їхній настрій, бажання, потреби; стимулюється бажання рахуватися з переживаннями інших, співчувати їм і співдіяти з ними (поділитись, поступитися, потішити того, хто сумує чи погано почувається).

Тут не зайве нагадати, що мова йде про суто індивідуальне, тож варто максимально обмежити колективні заняття, де діти повторюють «моральні штампи» за підказкою вихователя. Натомість він має вдосконалювати своє вміння вести особисті розмови з кожною дитиною, налаштовуватись на «струну її серця, щоб воно відгукнулось адекватно. Саме в таких розмовах кожен сприйме душею сутність поняття «справжній друг» (хто думає і дбає не лише про себе, а й про друга, прагне бути йому корисним, допомогти у скруті; хто не жадібний для друга, не залишить його наодинці з проблемою; хто поділиться тим, що має сам та ін.). зрозуміло, це не завдання одного комплексного заняття чи проблемної теми на місяць, а щоденна клопітка праця розуму та душі дорослих і дітей. І поступово саме співжиття у групі піде за цими принципами дружніх взаємин, де правила однакові для всіх.

1.3. Становлення дружніх взаємовідносин дітей дошкільного віку у грі.

Одним із виявів соціального інстинкту дітей є їхні гри. Інстинкт гри пояснюють педагоги і психологи по-різному. Найстарші кажуть, що гра - це спочинок; але з цим не можна згодитися, бо в грі дуже багато працює уява дітей, іноді дитина грається аж до втоми. Інше пояснення каже (Спенсер), що в грі виявляється зайва енергія, яка у всіх нижчих тварин залишається невикористаною в боротьбі за існування. Але це теж не відповідає істині, бо неонові енергія ніколи не може залишатися, як каже Гросе, на майбутній час. Сам Гросе дає більш наукову і правдиву теорію ігор: це інстинкт самоохорони, який в перші роки підготовляє до майбутньої боротьби з ворогами, до ловів

здобичі. Справді, цуценята, граючись, симулюють боротьбу - то гризуться, то відбігають один од одного. Так само коні, коли граються, то бігають, б'ють копитами. Діти, граючись, бігають, стрибають, перелазять через перешкоди. Гра для дитини найкраща насолода, в іграх виявляються всі її здібності, її нахили, переживання. Спостерігайте дитину, коли вона грається, і ви знайдете ключ до розуміння її душі. Гра — це настільки природній стан дитини, що багато педагогів змагалися все навчання малих дітей перетворити в гру, бо вона найбільш інтенсивно захоплює дітей. Так, ще в XVI столітті Вітторіно де Фельтре влаштував так звану Веселу Школу, де діти в різних іграх і розвагах навчалися різних мов, геометрії й інших наук. Гра — це потяг до щастя. Паола Ломброзо («Життя дитини») каже: «Нема такого горя, такої прикрості, що її мала дитина не забула б за своєю грою. І як мало для цього потрібно: хлюпатися в калюжі, пускати човники в струмочки, гратись камінчиками, гасати, як дикі коні — яке це щастя». І треба давати дитині змогу вільно задовольняти свій природній інстинкт до гри. Маленькі діти, як ми вже бачили, більші індивідуальності: вони люблять гратись окремо, цілком захоплюючись своїм світом вигадок, уявлення. Чи потрібні їм цяцьки? Діти з усього можуть зробити собі цяцьку, — коробки з сірників, невеличкі палички, папірці, — все в руках дитини перетворюється в щось для неї приємне й цікаве. Гете казав: «Дитина з усього може зробити все». Навіть, якщо не купувати дитині іграшок, то від цього вона не буде гратися менше і знайде не меншу насолоду в різноманітному матеріалові, що попаде їй до рук [62, С. 153-154].

В українській психолого-педагогічній науці загальноприйнятим є положення про те, що гра — один з найголовніших засобів всебічного розвитку, дошкільників. Саме ігрова діяльність, як ніяка інша, сприяє формуванню дитячого колективу, розвитку позитивних взаємовідносин у ньому, закладенню початків суспільної спрямованості особистості вже на етапі дошкільного дитинства (під суспільною спрямованістю особистості розуміють домінування колективістичних проявів у поведінці людини).

Діти мають бачити зв'язок категорій моралі з реальним життям і переконуватися в доцільності одних і шкідливості інших моделей поведінки. Завдяки цьому вони розширюватимуть і поглиблюватимуть свої знання про сутність і особливості людських взаємин, вчитимуться аналізувати їх на основі власного сприйняття [23, С. 56-57].

Участь у грі є ефективним засобом формування моральності дітей. У спілкуванні з однолітками розкривається сутність дитини: моральні уявлення, інтелект, ставлення до навколишньої дійсності. Виявляючи свої знання, вміння, дитина ділиться ними з ровесниками, тобто відбувається обмін соціальним досвідом. У дітей формуються колективістські навички: вони вчаться налагоджувати спілкування, домовлятися, узгоджувати свої бажання з бажаннями й мірамі інших, переконувати у правомірності своїх міркувань, рахуватися з інтересами інших тощо.

Творча гра є школою моралі, оскільки сформовані у ній моральні якості впливають на поведінку дошкільників у повсякденному житті. А засвоєні в процесі спілкування дітей одне з одним, з дорослими моральні норми і правила набувають у грі подальшого закріплення. Моральне виховання у творчій грі обумовлюється її змістом – відображенням у ній реальних подій, пов'язаних з нормами моралі.

У грі поглиблюється аналіз явищ, взаємовідносин, моральних якостей людей [46, С. 34-35].

Ігрові дії дітей соціальні за своєю спрямованістю. У них відображаються досвід і культура народу, вони завжди активно спрямовані на предмет або людину, з якою дитина вступає в контакти. Відомий психолог Д. Ельконін зазначав, що гра є арифметикою соціальних взаємовідносин. У реальній дійсності взаємовідносини між людьми закриті для дитини матеріальними предметами, з якими діють люди, у грі вони вперше відкриваються, отже, гра — найважливіше джерело формування соціальної свідомості дошкільника. В цьому її основна функція і значення для розвитку особистості дитини. Найбільші можливості формування дитячого товариства забезпечуються

ігровою діяльністю дітей. Саме в ній найповніше активізується їхнє суспільне життя. Ігрова діяльність дає дітям змогу на найбільш ранніх сходинках розвитку створювати самодіяльним шляхом ті чи інші форми спілкування. Відомо, що й в інших формах життя дітей (на заняттях, у праці) йде суспільне життя, але провідна роль тут належить дорослому, тоді як в ігровій діяльності багато що зумовлене активністю самих дітей [19, С.121-125].

Таким чином, дитяча гра має виняткове значення для розв'язання багатьох виховних завдань насамперед для становлення дитячого колективу та розвитку в ньому доброзичливих взаємовідносин. Навички суспільної поведінки, набуті в ігровій діяльності з ровесниками, старшими та молодшими дітьми, спонукають дошкільників до позитивних форм спілкування не лише в грі, а й у повсякденному житті.

Одним з ефективних засобів морального виховання є гра. Оскільки вона відповідає потребам та інтересам дітей, сприяє вияву їхньої самостійності, ініціативи, творчості, імпровізації, перевірці себе. У грі дитина активно пізнає навколишній світ, стосунки між людьми, правила і норми поведінки, себе, свої можливості, усвідомлює свої зв'язки з іншими. Цілеспрямований характер гри дає їй змогу добирати потрібні засоби, іграшки, товаришів по грі, здійснювати ігровий задум, вступати в стосунки з однолітками, а її творчий характер допомагає реалізувати свої уявлення про оточення, ставлення до нього тощо.

Своєрідність гри дітей полягає в тому, що в ній вони відображають навколишню дійсність — дії людей, їх взаємини, зовнішні атрибути навколишнього. Водночас діти вносять у гру й елементи власної уяви — чим вона багатша, тим цікавіша й змістовніша їхня діяльність. У грі значно більше, ніж у будь-якій іншій діяльності, дитина може виявляти свою самостійність, а це надзвичайно важливо для формування її як особистості. Адже кожна дитина на власний розсуд «творить» гру, по-своєму відображає в ній набуті знання про світ, в якому живе, виражаючи власне ставлення до нього [30, С.23-29].

Гра привчає дитину рахуватися з іншими (вона неможлива, якщо діти не вміють погодити свої дії), розвиває моральні почуття.

Ігрові переживання залишають глибокий слід у свідомості дитини, сприяють розвитку добрих почуттів. У грі розкриється духовний світ дитини, рівень її морального розвитку. Не випадково Д. Ельконін радив педагогам при вступі дитини до школи цікавитися тим, у які ігри і з ким вона любить гратися [19, С.121-125].

Ігрова діяльність зароджується на досить ранніх етапах розвитку людської особистості. Учені довели, що вміння гратися — не інстинктивне явище, яке з'являється само собою. Гратися іграшками дитину треба вчити, тому процес спілкування дорослого з малим має обов'язково включати спільні ігрові дії. Спочатку дорослий сам маніпулює якимось предметом у присутності маляти. Причому дії з кожною іграшкою повинні відповідати її призначенню. Поступово до цього процесу залучають і дитину.

Жвавий і веселий розподіл дітей на підгрупи сприяє виникненню у них ще на етапі підготовки до гри хорошого настрою, доброзичливих взаємовідносин між її учасниками. Після закінчення вихователь обов'язково відзначає ту групу дітей, яка найбільш вдало і найдружніше імітувала голоси тварин, і висловлює при цьому побажання усім малятам завжди гратися так злагоджено.

Отже, застосування таких простих прийомів допомагає педагогові об'єднувати дітей у маленький колектив, в якому панує емоційно забарвлений настрій, гарні відносини, піклування та допомога один одному, що сприяє виникненню бажання всіх його учасників продовжувати спілкування і в інших видах діяльності [44, С. 3-4].

Великого значення у моральному вихованні молодших дошкільників набувають рухливі ігри, що стають різноманітнішими за руховими завданнями та сюжетом порівняно з попередньою віковою групою. Діти вже значно більше знають про тварин, птахів, уміють зображувати рухи і звички деяких з них, краще й вільніше орієнтуються в просторі. І все це позитивно позначається на їхній руховій активності, спритності тощо. З'являється і більший інтерес до ровесників. Діти вже навіть дають оцінку рухових умінь товаришів.

У рухливих іграх можна об'єднати не лише невеликі підгрупи, а й усю групу дітей: ходити, бігати один за одним по одному, парами тощо.

Педагог весь час тримає в полі зору всіх дітей, домагається злагодженості в їхніх діях, самостійності в організації ігор, учить поступатися, допомагати одне одному, ділитися атрибутами, іграшками. Особливої уваги під час проведення рухливих ігор потребують фізично ослаблені діти. Лагідним і тактовним звертанням до них вихователь може викликати у своїх вихованців доброзичливе, товариське ставлення до слабших, бажання навчити правильно виконувати рухи. Звичайно, способи допомоги іншому, в молодших дошкільників ще примітивні, проте у виховному плані важлива сама наявність бажання допомогти однолітку [35, С. 6-7].

Під час проведення рухливих ігор у цій віковій групі велике значення має використання різного обладнання (шнурів, кубів, лав, обручів, дуг). Це потрібно для ускладнення рухових завдань, підвищення й тривалого збереження інтересу дітей до них, а, крім того, для розширення взаємодії учасників гри в її ході та під час підготовки діти встановлюють обручі-будиночки, погоджуючи і обговорюючи місце їх розміщення, разом рівненько натягуючи шнурок-рівчачок тощо.

Для виховання у малят уміння виконувати спільні доручення доцільно використовувати такий, наприклад прийом: після закінчення гри доручити кільком дітям зібрати обладнання й поставити його на місце. Можна об'єднати цим завданням дітей, які часто конфліктують між собою в повсякденному спілкуванні. В таких ситуаціях, виконуючи під наглядом дорослого його доручення, малята, як правило, діють злагоджено й дружно.

Рухливі ігри, рекомендовані програмою для дітей другої молодшої групи, сприяють згуртуванню малят, вихованню у них ввічливості та приязного ставлення одне до одного. Так, гру «Знайди будиночок» можна ускладнити, запропонувавши дітям за сигналом вихователя ховатися не кожному у свій будиночок, а по двоє-троє в одному. Щоб кілька малят могли поміститися в одному будиночку, їм треба подумати про інших: поміститися, відчуваючи при

цьому певну незручність, запросити до себе дитину, яка залишилася без місця [54, С. 73-77].

Звичайно, вміння поводитися так не з'являється само собою, його треба виховувати послідовно, наполегливо, терпляче. Іноді вихователі, проводячи цю гру, не приділяють уваги такому, здавалося б, незначному моментові, що хтось з її учасників не встиг захватитися, бо для нього неї вистачило місця в будиночку. Деякі педагоги іноді навіть дорікають дитині за те, що вона, мовляв, була недостатньо спритною. Такий «аналіз» ситуації не сприятиме формуванню в дітей доброзичливого й привітного ставлення до ровесників, адже малятам не дається зразок того, як повинні поводитися в подібних випадках справжні товариші. Якщо ж педагог попросить дітей в одному з будиночків трохи потіснитися й прийняти до себе товариша, то це, безумовно, буде уроком для всіх учасників гри. Добре коли вихователь не залишає поза увагою прояви дітьми турботи про інших, звертає на них увагу всіх малят. Дуже люблять діти хороводи. Ці ігри завжди супроводжуються віршованим текстом або пісеньками з характерними для народної творчості повторами. Діти швидко засвоюють їх, оскільки пісенний супровід значно полегшує виконання рухів та завдань. Усе це викликає в учасників хороводу піднесений емоційний настрій, який підсилює у них інтерес до гри, бажання продовжувати її, згуртовує дитячий колектив. Спостерігаючи за самостійними іграми дітей на майданчику, часто можна помітити таку картинку: кілька дівчаток і хлоп'ят, узявшись за руки, водять хоровод, якого вчора їх учила вихователька. Така самостійна гра може тривати досить довго.

Підсумовуючи значення ігрової діяльності для виховання доброзичливих взаємовідносин та взаємодопомоги молодших дошкільників, можна виділити, що в процесі спілкування малят можна з успіхом використовувати сукупність усіх видів ігор, оскільки кожна, з них, як слушно зазначала О. Усова, має відповідний зміст і робить у життя дітей певний внесок [63, С. 220-223].

Особливо важливе місце в психічному й соціальному розвитку дитини займають ігри. Діти в цьому віці схильні до рольових сюжетних ігор. У них вони відтворюють те, що бачать навколо себе в діяльності дорослих людей («Сім'я», «Лікарня», «Швидка медична допомога», «Наш сад», «Приготування їжі», «Мама годує дитину», «Дитячі ясла», «Крамниця» та ін.). Відображаючи в іграх життя реальних людей, їхню трудову діяльність, особливості спілкування, діти глибше осмислюють довкілля. У процесі ігор забезпечуються оптимальні умови для психічного й соціального розвитку. Вихователям треба постійно дбати про урізноманітнення ігор, їх поступове ускладнення. Від того, наскільки дитячі ігри змістовні, складні за задумом, чим більше дітей бере участь, тим більше дитина змушує себе діяти не під впливом випадкових бажань, а керується загальною метою й правилами гри. У таких умовах активно розвиваються розум, почуття, характер, формуються вольові якості особистості (сила волі, наполегливість, відповідальність, дисциплінованість та ін.).

У дітей п'ятого року життя сюжети творчих ігор значно багатші й різноманітніші. Адже кожного дня вони узнають щось нове на заняттях, під час прогулянок, екскурсій. Діти вже часто ходять з батьками в магазин, на пошту, в аптеку, їздять по місту в різних видах транспорту, спілкуються з широким колом людей.

Характерна особливість цього віку — великий інтерес дітей до всього, що відбувається навколо них. Вони уважно прислухаються до розмов дорослих, фіксують їхні взаємини, іноді з власної ініціативи вступають у спілкування з незнайомими дорослими та ровесниками [1, С. 320-324].

Уявлення дітей про навколишній світ збагачуються й завдяки тому, що вони значно краще, ніж молодші дошкільники, уміють слухати казки, оповідання і розповіді батьків та вихователів. Зміст літературних творів виводить малюка за межі повсякденного життя, відкриває широкі можливості для розвитку його творчої уяви.

Усі ці зміни в житті дітей помітно розширюють їх кругозір, дають поштовх до нових ігрових задумів та інтересів. Особливо це виявляється в

творчих іграх, які стають значно багатшими за змістом й різноманітнішими за сюжетом. У цих іграх частіше відтворюються багатогранні явища навколишнього життя, взаємин людей у побуті, в трудовій та громадській діяльності.

Особливо подобаються дітям ігри на побутові теми, в яких вони відображають значно багатший порівняно з іншими темами власний досвід. Тут вони найглибше можуть відтворити емоційний клімат, яким живуть їхні сім'ї, виявити своє ставлення до інших людей [64, С. 85-87].

Збагаченню тематики ігор дітей, розширенню кола їх інтересів сприяє організація спостережень, в яких вони черпають знання про працю та взаємини дорослих. Увагу вихованців середньої групи слід звертати не лише на трудові дії дорослих, але й обов'язково на те, як вони ставляться одне до одного в процесі праці. Наприклад, повівши дітей на будівельний майданчик, вихователька насамперед показує, як злагоджено і дружно кладуть стіни мулярі. Щоб зосередити увагу своїх маленьких підопічних педагог говорить їм: «Завтра ми гратимемо в «будівництво», і ви будете мулярами. Тому уважно придивіться, як організовано й злагоджено працюють робітники: вони не заважають один одному, подають своєму товаришеві цеглини, коли йому незручно діставати, попереджають про наближення підйомного крана, коли одному важко донести відро з розчином, другий працівник допомагає йому. Так повинні ставитися одне до одного й ви».

Подібна організація спостереження не лише збагачує уявлення дітей про працю будівельників, а й впливає на їх емоційну сферу, викликає бажання наслідувати дорослих, ставить перед необхідністю додержання певних правил під час гри та повсякденного спілкування з ровесниками. Наявність інтересу до тієї чи іншої діяльності робить дитину допитливішою, зосередженішою, активнішою. Спільні інтереси згуртовують дітей, збагачують зміст гри, сприяють налагодженню спілкування, виховують у них колективістські почуття, бажання допомогти один одному. Головний зміст гри — відтворення

взаємовідносин між людьми, їх ставлення до інших: водія автобуса — до пасажирів, лікаря — до хворого, матері — до дитини, продавця — до покупця.

Важливо, щоб діти відтворювали в іграх лише позитивні приклади з життя дорослих. Адже в реальному житті вони, на жаль, бувають свідками і негативного ставлення людей один до одного, що, безумовно, має сумні наслідки, оскільки малята не лише самі засвоюють приклади негативних форм спілкування, а й передають їх своїм ровесникам у процесі колективних ігор. От чому самостійні ігри дітей мають бути предметом уваги педагога. Помітивши прояви негативних відносин між учасниками гри, він не лише повинен зробити їм зауваження, а й сам включитися в гру, щоб спрямувати її в потрібне русло. Крім того, варто з'ясувати, хто з дітей негативно впливає на інших, щоб потім в індивідуальній роботі з дитиною та її батьками усунути недоліки у вихованні цього дошкільника.

В середній групі велике значення у розв'язанні виховних завдань мають дидактичні ігри. Вони формують дитячий колектив, де обов'язковими умовами є вміння грати разом, узгоджувати власні бажання з інтересами ровесників, допомагати один одному, радіти успіхові товариша [57, С. 63-73].

Беручи участь у грі вихованців, педагог користується прийомами прихованого контролю за взаєминами дітей і нагадує їм правильні лінії поведінки у відповідних обставинах. До такої гри можна залучити багатьох дітей і дуже важливо, що тут дорослий має нагоду поправляти в ігрових вміннях тих, які ними не володіють і через це часто уникають спілкування з ровесниками. На правах рівноправного партнера вихователь не тільки учить своїх маленьких підопічних, але й формує в них нестидливу впевненість, вміння додержуватись правил спілкування в різних життєвих ситуаціях.

Уперше залучаючи дитину до колективної гри, слід подбати, щоб поруч з нею грали ровесники, які вже певною мірою володіють не тільки ігровими вміннями, а й навичками доброзичливого ставлення до людей. Це допоможе новачкові добре засвоїти ігрові дії, водночас буде уроком дружньої спільної дії з ровесниками.

Велике виховне значення мають ігри дітей з народними дидактичними іграшками, а саме, з матрешкою. Діти дуже люблять розбирати і збирати матрешку. Для виховання в дошкільників згуртованості, вміння вболівати за успіхи та допомагати товаришеві можна організовувати і колективні ігри з матрешкою. Наприклад, у грі «Хто швидше складе іграшку» дітей розподіляють на підгрупи — по три-чотири чоловіки (так, щоб кожна складала однакову кількість матрешок). Кожній групі пропонують спочатку розібрати, а потім скласти матрешку. Виграє та підгрупа, яка зробить це найшвидше і правильно. Пояснюючи правила гри, педагог звертає увагу вихованців на те, що перемогти може лише та підгрупа, в якій усі її учасники допомагатимуть один одному, працюватимуть злагоджено й дружно.

У ході такої гри вихователь повинен ураховувати не лише швидкість складання іграшки, а й ставлення малят одне до одного в процесі виконання завдання. Підбиваючи підсумки гри, знову-таки варто відзначити, що успіху досягла та група, в якій діти працювали дружно, вболівали один за одного [48, С. 4-6].

Рухливі ігри також важливий елемент формування колективізму в дітей п'ятого року життя. Порівняно з попередньою віковою групою ці ігри значно ускладнюються. Результат у них часто залежить не від одного учасника, а цілої групи («Знайди собі пару», «Чия ланка швидше збереться» тощо). В таких іграх в дітей виникає почуття відповідальності не тільки за кінцевий результат спільної справи, але й за кожного з членів своєї команди.

Правильне керівництво грою — важлива умова реалізації її виховних завдань. У цій віковій групі головні ролі виконують діти. Педагог повинен простежити, щоб таких ролях виступали не лише активні, а й тихі, сором'язливі діти. Зрозуміло, що ці діти спочатку не можуть виконувати свої ролі добре, і товариші іноді, сміються з їхньої вайлуватості, недостатньої спритності. Такі вияви не можна лишати поза увагою, бо звичка нетактовного ставлення до своїх товаришів може закріпитися в дітей. А дитина, яка не зовсім вдало справлялася

з роллю, може втратити віру в свої сили, і її буде важко залучити до спілкування та взаємодії з ровесниками у майбутньому.

Дошкільників цього віку треба вчити виявляти такт і стриманість щодо товариша навіть тоді, коли той чогось не вміє, виховувати бажання навчити та допомогти своєму товаришеві. Під час прогулянок, самостійних ігор варто доручити вихованцям, які добре виконують певні рухи (метають у ціль, стрибають у довжину), повчити свого товариша. Адже відомо, що дошкільники надзвичайно люблять виступати у ролі «наставників». При цьому створюється надзвичайно цінна з педагогічної точки зору ситуація спільної діяльності дітей, коли один повинен так пояснити і показати ровесникові, щоб той не лише зрозумів товариша, а й прийняв його допомогу. Крім того, коли в грі сильна дитина допомагає слабшій, від цього вони обоє виграють. Перша відчуває відповідальність, бажання допомогти товаришеві, а друга — вдячність за це, приязне ставлення до ровесника.

Ігрова діяльність старших дошкільників піднімається на якісно нову сходинку свого розвитку. В сюжетно-рольових іграх дії виконуються вже не заради самих дій, а для виявлення певного ставлення до партнера відповідно до взятої на себе ролі. Основним змістом рольової гри дітей стають взаємовідносини між людьми та виконання правил, які впливають з тієї чи іншої ролі. Саме правила гри є тепер важливим засобом регулювання взаємин. Старші дошкільники надзвичайно прискіпливо ставляться до того, як виконує правила партнер по грі. Суперечки між її учасниками ведуться переважно навколо того, чи «буває так насправді» [40, С. 55-56].

Перш ніж розпочати гру, діти заздалегідь планують її хід, розподіляють ролі та добирають необхідний ігровий матеріал. У них уже з'являється взаємний контроль дій, вони вказують товаришеві на допущені ним неточності при виконанні певної ролі. Значно посилюється зв'язок між членами ігрових об'єднань, які тепер більші і стійкіші. Разом з тим педагог повинен знати, що в давно складене ігрове об'єднання ніколи не варто вводити нових дітей, коли цього не хочуть його члени. Іноді можна побачити, що дитина, яка хоче стати

учасником гри, викликає в ровесників неприязне ставлення, вони різко заперечують проти її участі, свідомо не дають їй ніяких ролей тощо. Іноді така реакція дошкільників на нову дитину має під собою певні підстави. Це насамперед стосується випадків, коли ролі вже розподілені й нова дитина лише порушує хід гри.

Залежно від конкретної ситуації, вихователь може або запропонувати дитині приєднатися до групи ровесників, які ще не приступили до гри й лише домовляються про її організацію, або ввести в уже діючий колектив, доручивши роль помічника. Враховуючи, що старші дошкільники люблять учити інших дітей того, що вміють робити самі, вихователь може попросити когось з них допомогти новачкові оволодіти певними вміннями: «Петрику, ти дуже гарно виконуєш роль капітана. Вся команда чітко виконує твої розпорядження, працює злагоджено і дружно. Я б хотіла, щоб ти прийняв у гру Романа і навчив його всього, що вмієш сам».

Як правило, діти ніколи не відхиляють особисте прохання старшого, вони залюбки приймають у гру новенького, всіляко опікають його, подають допомогу. Особливо дітям подобаються ті ігри, в яких використовуються сюжети народних казок, де образи героїв надзвичайно яскраві і динамічні, а тому дошкільники із задоволенням і радістю відтворюють їх. В таких іграх діти надзвичайно легко схоплюють їх ідейну спрямованість, проймаються спільними переживаннями, які згуртовують їх, об'єднують у єдиний колектив [9, С. 214-216].

Виховне значення гри-драматизації полягає і в тому, що для її проведення потрібна велика підготовча робота всіх учасників, що позитивно впливає на формування дитячого колективу та вихованню відносин між дітьми. Вибравши для драматизації певний художній твір, учасники гри та майбутні глядачі починають заздалегідь готувати необхідні атрибути для її проведення: костюми, декорації, маски. Вже на цьому етапі всіх дітей охоплюють радісні переживання, пов'язані з майбутньою грою.

Хід гри-драматизації викликає емоційне піднесення не лише в її учасників, а й у глядачів. Вони щиро вболівають за кожного «актора», намагаються чимось допомогти: підказують слова тексту, радять, як краще користуватися засобами художньої виразності — жестами, інтонацією, паузами, виявляють співчуття позитивним героям, коли ті потрапляють у біду, і, навпаки, відверто обурюються негідною поведінкою негативних персонажів. У переживаннях дітей тісно переплітаються оцінка дій героїв художнього твору та їх особисте емоційне ставлення до них. А це, безумовно, створює надзвичайно сприятливі умови для активного засвоєння ними морального змісту художнього твору, який певною мірою орієнтує їх у навколишній дійсності й стає зразком для наслідування.

Керівництво вихователя грою-драматизацією полягає насамперед у тому, щоб допомогти дошкільникам вибрати для драматизації художній твір. Важливо вже при першому ознайомленні з цим твором звернути увагу вихованців не стільки на зовнішню привабливість героїв, скільки на їхні особистісні якості: доброту, безкорисливість, чуйність у ставленні до інших людей.

Коллективні рухливі ігри виховують у старших дошкільників уміння узгоджувати власні дії та рухи з діями своїх товаришів, знаходити своє місце в колоні, не заважати іншим. Усе це має винятково важливе значення не лише для розвитку основних рухів, а й для виховання моральних якостей особистості. Участь у колективних діях, спільні переживання об'єднують дітей, викликають у них радісний, піднесений настрій. Багато ігор для старших дошкільників передбачають поділ групи на кілька ланок або команд («Естафета з обручами», «Хто швидше до свого прапорця», «Чия ланка швидше збереться» тощо). Виховна цінність таких ігор полягає в тому, що діти об'єднуються в них навколо спільної мети — здобути перемогу над іншими ланками. Це викликає переживання за успішні дії своїх партнерів, які стають об'єктом пильної уваги кожного учасника гри. Всі члени ланки «вболівають» за своїх товаришів, які в цей час виконують ті чи інші дії. Вони всіляко намагаються допомогти одне

одному, і якщо хтось невдало виконує, рухи. Характерно, що дуже часто учасники гри, згуртовані спільними переживаннями, навіть не дорікають своєму товаришеві, якщо він допускає помилки і цим підводить свою ланку. Навпаки, діти підбадьорюють своїх партнерів, радять їм, як правильно метати чи стрибати тощо.

Організуючи рухливі ігри, вихователь повинен подбати про те, щоб кожна ланка була укомплектована з відносно однаковими фізичними можливостями та вміннями. Інструктуючи дошкільників перед початком гри, слід завжди наголошувати на тому, що ніхто не повинен порушувати правила, всі зобов'язані грати чесно, допомагати одне одному порадами, вказівками. Добре, коли, підбиваючи підсумки гри, вихователь не тільки називає переможців, а й спиняється на прикладах «справді спортивної поведінки», коли виявлялася взаємодопомога, тактовне ставлення до слабших, товаришів тощо. У рухливих іграх, як і в усіх інших видах діяльності дітей, вихователю належить провідна роль. Правильне керівництво грою, яке насамперед передбачає врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей, допомагає педагогові розвивати у своїх вихованців стійкий інтерес не лише до ігрової діяльності, а й до своїх товаришів, підтримувати у них почуття радості від спілкування з ними. Все це разом сприяє розвитку в старших дошкільників доброзичливих взаємовідносин з однолітками та іншими дітьми, формуванню у них початків колективізму [24, С. 150-152].

Таким чином, становлення взаємовідносин дошкільників великою мірою визначається рівнем розвитку їхньої ігрової діяльності. Саме на ґрунті гри, як основної діяльності дітей, зароджуються їхні перші моральні уявлення про норми та правила спілкування і взаємовідносини з людьми, які їх оточують, з'являються перші симпатії. В грі з найбільшою повнотою і чіткістю виховуються та розкриваються соціально ціннісні якості підростаючої особистості, формується дитяче товариство, свідомість у вчинках та поведінці.

Висновки до першого розділу

Зі сказаного випливає те, що особливо важливе значення має вступ педагога в спілкування з дитиною, яка перебуває в ситуації емоційного дискомфорту. Тільки з огляду на причини, що викликали цей стан, педагог зможе допомогти дошкільнику впоратися з ним.

В обстановці дружнього ставлення однолітків дитина відчуває себе набагато впевненіше, спокійніше; він може розраховувати на підтримку і допомогу товаришів, на їх участь в можливих ситуаціях емоційного дискомфорту, а створений в групі позитивний емоційний клімат сприяє тому, що положення кожного з вихованців в групі стає сприятливим.

Велике значення у вихованні дружніх взаємовідносин між дітьми має створення в групі обстановки постійної різноманітної діяльності і позитивного мікроклімату.

Життя дітей в дитячому садку багато в чому регламентується правилами. Виховання у дошкільнят вміння визначати свій вчинок, орієнтуючись на наявні правила, багато в чому організовує їх діяльність, ставлення до однолітків, сприяє встановленню в групі доброзичливої атмосфери, в якій враховуються інтереси однолітків, усвідомлюється їх право на реалізацію власних задумів. І чим старше стають діти, тим все гостріше висувається завдання формування у них усвідомлення значущості та справедливості вводяться правил.

Велике значення у формуванні дружніх почуттів і взаємовідносин надається організації спільної діяльності дітей, її можливості для формування уявлень і накопичення практичного досвіду прояви гуманного ставлення до однолітків.

Включаючись в спільну діяльність, дошкільник часто виявляється в ситуаціях, коли виникає необхідність допомогти партнеру, порадіти його успіхам, отримати підтримку від однолітків. У таких ситуаціях педагог має можливість демонструвати своє ставлення до дитини, а також навчати

необхідним способам прояву доброзичливості, роз'яснювати моральний сенс виниклих ситуацій.

Отже, соціальний розвиток дитини великою мірою визначається родиною та дошкільним закладом. Контакт з людьми, які оточують малого, передбачає зацікавленість партнером, уміння налагоджувати взаємодію, виявляючи при цьому ініціативу, або конкретно припиняти спілкування.

Таким чином, вихователі дошкільного закладу спільно з батьками можуть успішно формувати в дітей позитивні навички поведінки і якості, які визначають характер їхніх взаємовідносин і з дорослими, і однолітками.

Відтак першим соціальним інститутом, що відповідає за соціальну зрілість дітей дошкільного віку, має бути дошкільний заклад з його виховною, консультативною та просвітницькою функціями.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ДРУЖНІХ ВЗАЄМОВІДНОСИН У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Організація, методика і аналіз результатів констатувального експерименту

Мета проведення експериментального дослідження полягала у з'ясуванні ефективності впливу використання вправ та ігор у різних видах діяльності на формування дружніх взаємовідносин між дітьми дошкільного віку.

Експериментальне дослідження проводилися у дитячого садку № 33 «Супутник» м. Черкаси. У дослідженні брала участь старша група з 14 дітей 4-6-го року життя. Для вивчення дружніх взаємовідносин у дітей дошкільного віку було проведено дослідження з розвитку дружнього спілкування дітей дошкільного віку з однолітками методом спостереження. Дітям було запропоновано зіграти в ігри та вправи, які визначають у дітей дружні взаємовідносини. Також нами запропоновано анкету-тест «Чи знаєш ти, що таке дружба?» (Додаток А).

Відомо, що ігрова діяльність, як одна з форм організації життя дітей, сприяє виникненню різних взаємовідносин між ними. Саме взаємовідносини у спільних іграх формують здатність входити у товариство гравців, діяти в ньому певним чином, встановлювати товариські і дружні взаємовідносини.

Експериментальна робота проводилася у три етапи: констатувальний, формувальний і контрольний.

Мета констатувального експерименту: на основі проведення бесід з вихователями і батьками, а також спостерігаючи за поведінкою дітей під час проведення спільних ігор визначити рівні дитячих взаємовідносин у групі.

З огляду на поставлену мету констатувального етапу педагогічного експерименту, нами сформульовані такі завдання:

1. Виявити здатність до позитивного спілкування з однолітками під час проведення спільних ігор.

2. Визначити рівні дитячих взаємовідносин на основі узагальнення результатів спостереження за поведінкою дітей, бесід з вихователями і батьками дітей, а також на основі проведеного анкетування. Провести соціометричне дослідження «Похід» (Додаток Б).

3. Запропонувати дітям тестування-анкету «Чи знаєш ти, що таке дружба?»

У дошкільному віці інтенсивно розвиваються моральні почуття дітей, норми та правила поведінки, формуються риси характеру й етичні навички, починає складатися стиль взаємовідносин з однолітками. Саме тому в останні роки значно зріс інтерес педагогів і психологів до проблеми дитячих взаємовідносин.

Формування позитивних взаємовідносин у дітей 4-го року життя передбачає, насамперед, ознайомлення дітей із правилами та нормами спілкування з однолітками, а саме: виховання стійкого позитивного ставлення до оточення товаришів, формування вміння встановлювати і підтримувати позитивні взаємовідносини з дітьми та регулювати свою поведінку.

Вивчаючи дитячі взаємовідносини, насамперед, вважалось за необхідне визначити характерні спільні ігри дітей та рівні ігрової діяльності і відповідальності їм дитячих взаємовідносин. Під характерними іграми розуміють типові, часто повторювані ігри, що відбивають знання про навколишній світ, які доступні дітям молодшого віку.

На початку експерименту було сформульовано завдання: встановити рівні ігрової діяльності та їх вплив на формування дружніх взаємовідносин у дошкільників.

Дружні взаємовідносини дошкільників характеризувалися нами за такими показниками: прагнення до спільної діяльності, причини виникнення і врегулювання дитячих конфліктів, готовність запросити інших до гри і надати їм допомогу, ввічливість у поводженні з дорослими і своїми товаришами. За критерії сталості дитячих взаємин було взято тривалість спільних ігор, кількість учасників в одній грі, кількість ролей та змістовність гри. Основний метод, що застосували досліджуючи зазначену проблему, полягав у

систематичному і цілеспрямованому спостереженні за поведінкою дітей у спільних й індивідуальних іграх (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Таблиця спостережень за поведінкою дітей старшого дошкільного віку

П.І.Б. дитини	Показники дружніх взаємовідносин дітей дошкільного віку								
	Дотримання простих правил спілкування	Грають переважно в парі	Вміють об'єднуватись в ігрову групу (до 3-4) і	Спілкуються один з одним привітно	Вміють організовувати гру в парі	Вміють організовувати гру в групі	Вибирають самостійно собі роль	Не сваряться через іграшки	Вміють просити
Алексанов М.				+	+				
Волков П.				+	+				
Губіна В.						+	+	+	
Давиденко Д.				+	+				
Динник О.				+	+				
Запорожець К.				+	+				
Засід С.						+	+	+	
Кудревич О.				+	+				
Левандовська В.				+	+				
Левандовський Д.						+	+	+	
Мельниченко Д.						+	+	+	
Оніщенко М.				+	+				
Рогова А.						+	+		
Ситник Т.				+	+				

Порівняльний аналіз спостережень і бесід з вихователями та батьками показав, що у вихованців взаємовідносини гри мали, як правило, механічний характер. Діти виконували лише певні дії з предметами. Не спостерігалось комунікативної спрямованості у змісті ігор (бажання грати з другом, увага до нього і вияв вдячності тощо).

На підставі одержаних даних було складено характеристики на кожну дитину. Особлива увага в них зверталась на ставлення дітей один до одного, на вміння грати разом. Ось, наприклад, окремі відомості з характеристики, складеної на Динник О. (5р. 2 міс.): спокійний, товариський, любить гратися з машинами, будівельним матеріалом. Ввічливий у поведженні з дітьми, ділиться іграшками. У нього є друг Мельниченко Дмитро, та він доброзичливо ставиться й до решти товаришів.

А це витяг з характеристики Дениса Левандовського (4 р. 4 міс.). Хлопчик невірноважений, забіякуватий, плаксивий, неохайний. Навички самообслуговування відсутні. Постійних друзів немає, контакти з дітьми короткочасні.

Зовсім інші риси властиві Волкову Павлу (5 р. 4 міс.): хороший партнер у грі, вміє будувати, добре розвинута уява, але егоїстичний, вимагає до себе підвищеної уваги. Захоплюється переважно іграшками військового змісту. З однолітками різкий, не може ділитися іграшками.

Як бачимо, рівні взаємовідносин дітей різні. Вони залежать не тільки і навіть не стільки від віку, як від соціального досвіду, набутого в сім'ї та дитячому садку

На підставі аналізу спостережень та цих характеристик можна визначити три рівні дитячих взаємовідносин:

1. Діти легко і вільно долучаються до спільної діяльності. Вони самі виявляють у цьому ініціативу, у них широке коло спілкування, є постійні друзі. Такі діти рідко вступають у конфлікти, вміють самостійно регулювати взаємини, діляться іграшками, готові допомогти.

2. Діти з позитивного боку виявляють себе у взаємовідносинах з дорослими і ровесниками. Вони готові грати з товаришем, але виконання правил поведінки у спільній діяльності нестійке. Нерідко з їхньої вини виникають конфлікти у спільній грі.

3. Діти рідко беруть участь в іграх. Вони не вміють підпорядковувати свою поведінку звичаєним правилам і нормам, часто заважають гратися іншим, не діляться іграшками. Нерідко у поводженні з ровесниками грубі.

Провівши аналіз даних взаємовідносин дітей 4-го, 5-го та 6-го року життя: до I-рівня (найвищого) було віднесено 11 % дітей, до II рівня віднесено 48 % дітей; до III – 41 % (рис. 2.1).

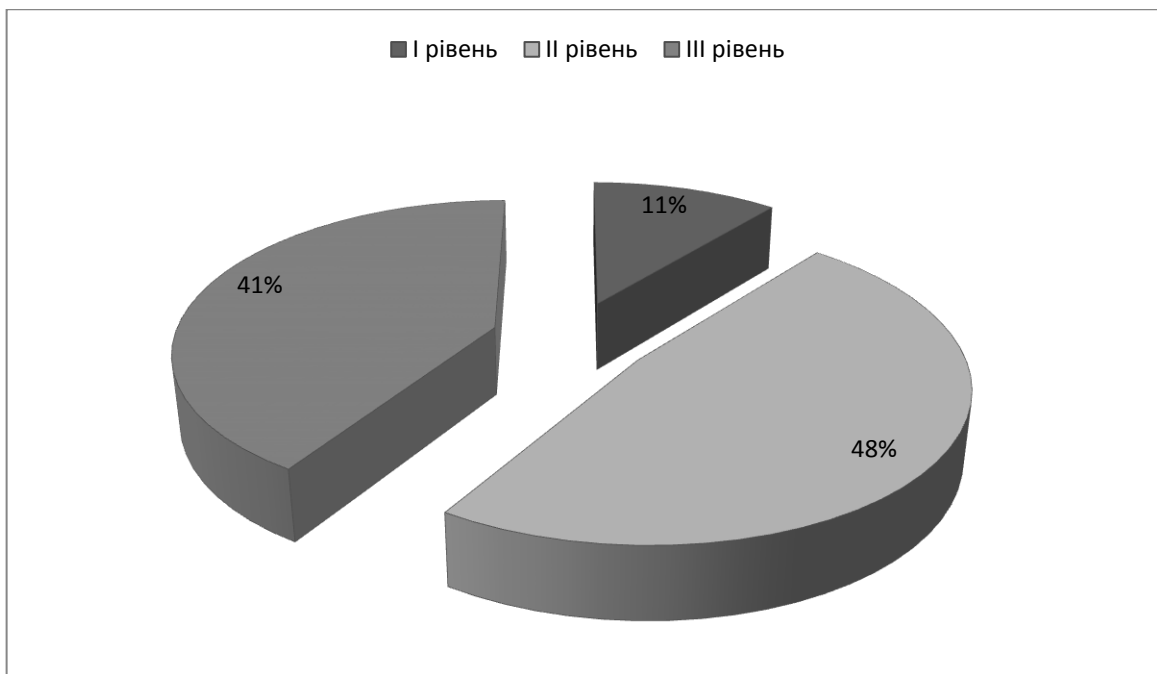

Рис. 2.1. Рівні дружніх взаємовідносин дітей старшого дошкільного віку за результатами констатувального етапу педагогічного експерименту

З'ясовано, що значна кількість дітей не вміє встановлювати і підтримувати позитивні взаємовідносини з товаришами групи; для їхніх контактів властива короткочасність і несталість. Прагнення спільних ігор, ця природна соціальна потреба, не набула ще належного розвитку.

Порівняння одержаних рівнів ігрової діяльності і дитячих взаємовідносин з відповідними показниками, зафіксованими у дослідженнях О. Кліменкової [22],

І. Конової [25], Л. Лідака [37], Є. Смирної [56] та ін., виявило істотну їх невідповідність. Причинами такої розбіжності, на думку дослідників, є:

- недостатнє прагнення вихователів вивчати реальні дитячі взаємовідносини і враховувати їх у своїй роботі, підтримувати і розвивати особисті симпатії і схильності дітей один до одного;

- у практиці не завжди повністю використовуються виховні можливості ігрової діяльності дітей. Розвиток дитячих взаємовідносин потребує від педагога уважного ставлення до ігор дітей, особистої зацікавленості в них;

- вихователі застосовують одноманітні методи керування іграми і дитячими взаємовідносинами, недостатньо враховують вікові особливості;

- зрідка самі беруть участь в іграх та проводять бесіди з дітьми до і після гри тощо.

Результати спостережень показали, що одноманітні, незмістовні, короткочасні ігри не відповідали своїм виховним функціям.

Завдяки соціометричному дослідженню «Похід», було проведено опитування дітей старшого дошкільного віку, який складався з двох запитань (див. додаток Б).

Метою дослідження «Похід» було визначити реальне розташування дітей у взаємовідносинах з однолітками, виявити групи, на які поділяється група, офіційних та неофіційних лідерів, відштовхнутих тощо, та потім отримані результати порівняти з анкетуванням вихователів. Тобто намагалися виявити реальне становище взаємовідносин однолітків сучасних дітей дошкільного віку. Однак з результатами якісного аналізу результатів виявилось, що за допомогою якісного аналізу не тільки соціометричні дані. За характером відповідей, знову ж таки, дітей можна було умовно поділити на чотири групи:

Перша група дітей (13,1 %) з легкістю та впевненістю визначилися з трьома дітьми, яких вони би обрали, та дали чіткі пояснення свого вибору: «Тому, що ми друзі», «З ними цікаво гратися», «Вони хороші» тощо. Декому було навіть замало трьох кандидатур. Окрім цього, багатьом дітям (32%) було важко визначитись з тим, кого вони б ніколи не взяли з собою.

До другої групи дітей (27,7%) можна віднести тих дошкільнят, які визначили одного чи двох товаришів, з якими хотіли б залюбки піти у похід, але й дуже чітко перелічили тих, кого б ніколи не взяли (від трьох і більше дітей).

Третя група склалася з дітей, які дуже довго міркували над тим, кого б вони обрали, та потім називали одне ім'я, чи так і не змогли відповісти на перше запитання. Та зовсім не вагалися з визначенням тих дітей, яких би вони ніколи не взяли. Приблизно в половини таких дітей був довгий перелік небажаних дітей. З'ясувалось, що таких дітей дуже велика кількість – 56,8%.

Дітей, які не змогли чітко визначитись, тобто не змогли назвати жодного імені як на перше запитання, так і на друге, я віднесла до четвертої групи. Також у цій групі опинились діти, які відмовились відповідати на запитання. Четверта група дітей виявилася дуже малою – 2,4%.

Другий напрямок дослідження соціалізованості дошкільнят у взаємовідносинах з однолітками здійснювався за нормативним критерієм. Метою даного напрямку дослідження було визначити рівень усвідомлення норм та правил спілкування та взаємодії, а також готовність дітей виконувати їх у реальному житті.

Звертаючись до аналізу результатів однієї з використаних нами методик – обговорення літературного тексту «Кодекс стосунків». Після читання тексту дітям було запропоновано визначити, чи правильно повів себе герой оповідання. Після першої частини обговорення було поставлено наступне запитання: «Які ще правила спілкування ви знаєте», а потім намагалась з'ясувати, чи спроможні діти пояснити зміст правила.

Виявилось, що тільки приблизно 50% норм та правил, перелічених дітьми в процесі обговорення, були чітко сформульовані: бути ввічливим, не ображати товариша, допомагати один одному, поважати товариша, але й були перелічені дуже специфічні – не плюватися, не битися, не кидатися іграшками, не кидати жувальну гумку у волосся, не обливатися водою. Отже, діти перелічили та тим

самим засудили дії своїх товаришів, тобто пригадали свій негативний досвід спілкування з іншими людьми.

Ситник Тимофій при обговоренні правила «не ображати товаришів» пояснив: «Коли ми з Денисом посваримося, ми ніколи не ображаємо один одного – не дражнимось, не б'ємося». Найскладнішим для дітей виявилось пояснення правила «поважати товариша».

Велика кількість дітей виявила непоганий рівень знання норм та правил спілкування на рівні спроможності пояснити зміст правила. 57 % дітей були дуже активні, виявили інтерес до проблематики обговорення та демонструвати чітку готовність дотримуватись цих правил у реальному житті. Але завжди були групи таких дітей, що дуже стримано поводити себе в процесі обговорення та у випадках необхідності змогли пояснити зміст правила (майже 5 %). Та були такі діти, що поводити себе дуже пасивно, не змогли пояснити зміст правила чи навести будь-який приклад або взагалі відмовлялись відповідати. Загальна кількість таких дітей складала трохи більше 2 %.

З дітьми старшого дошкільного віку було проведено анкету-тест «Чи знаєш ти, що таке дружба?» (Додаток А)

Мета: з'ясувати уявлення дітей старшого дошкільного віку про друзів, коло їх інтересів і захоплень. Дізнатися чи сформовані в дитини особисті якості яким має володіти справжній друг.

Матеріал і обладнання: анкета складається з 8 питань.

На перше запитання анкети «Чи маєш ти багато друзів?» відповіді були такими: 95 % – так, 5 % – ні.

На друге питання «Чи хороший ти друг?» діти відповіли так: 96 % – так, 4 % – ні,

На третє питання «Чи хочеш мати багато друзів?» 50 % дітей сказали що один друг краще, бо він справжній, а 50 % сказали що багато друзів краще, бо з ними весело.

На четверте питання «Якщо до тебе попроситься друг (подружка) погратись разом, ти приймеш до себе?» 85 % – відповіли так, 15 % написали, що ні.

На п'яте питання «Чи будеш дружити з людиною, яка неохайна?» відповіді такі: 70 % – ні, 30 % – так.

На шосте питання «Чи будеш ти дружити з забіякою і хуліганом?» 90 % – дітей сказали, що так, буду, а 10 % – ні.

На сьоме питання «Чи віддаси улюблену іграшку своєму другу?» 99 % – сказали що так, звичайно, це ж мій друг, 1 % – скажу, що не дам.

На останнє запитання «Чи захищаєш ти свого друга, коли його ображають інші діти?» 99 % – сказали що так, бо він мій друг, 1 % – ні. Результати були виведені на (рис. 2.2)

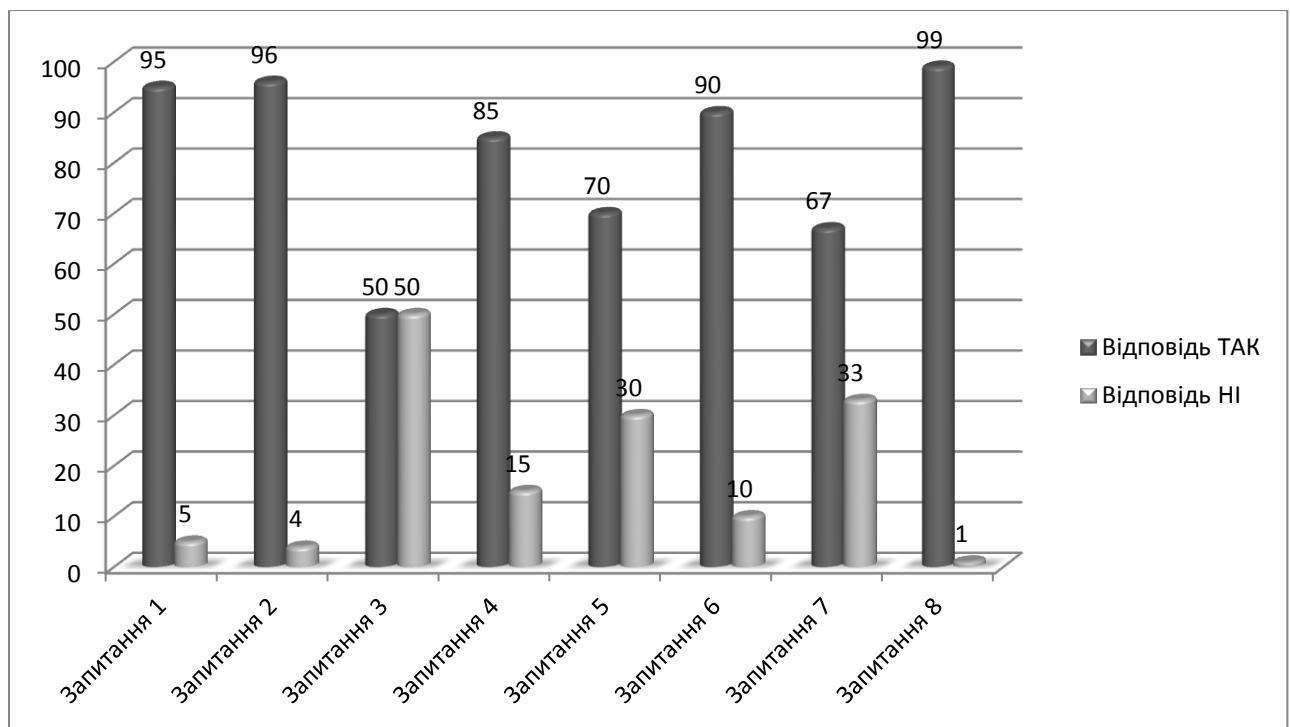

Рис. 2.2. Результати проведення анкетування на тему «Чи знаєш ти, що таке дружба?»

Досліджено, що за результатами опитування майже усі діти мають багато друзів, і вважають себе справжнім другом. Проте є такі діти в яких явно виражене негативне ставлення до цього почуття. Вони ні з ким не хочуть дружити. Не приховують й те, що не будуть захищатися за друзів своїх, і

ділитися з ними своїми речами. Встановлено, що діти відповідали чесно, і результати опитування є достовірними.

Зважаючи на результати проведеного дослідження нами розроблена розвивальна методика «Школа спілкування», яка спрямована на формування дружніх взаємин між дітьми дошкільного віку.

2.2. Реалізація розвивальної методики формування взаємовідносин між дітьми старшого дошкільного віку засобами вправ та ігор

Головна мета експериментального дослідження, яке було проведено: виховання стійкого позитивного ставлення до товаришів, вчити встановлювати позитивні взаємовідносини з дітьми та формувати вміння регулювати свою поведінку.

Мета формувального експерименту: використовувати розвивальну методику «Школа спілкування» у формуванні взаємовідносин між дітьми старшого дошкільного віку.

Відповідно до поставленої мети нами сформульовані такі завдання формувального експерименту:

1. Формувати вміння встановлювати і підтримувати позитивні взаємовідносини з однолітками.
2. Розвивати вміння регулювати свою поведінку.
3. Вчити ділового спілкування, вміння дій у спільній грі.
4. Виховувати стійке позитивне ставлення до товаришів.

В останні роки значно зріс інтерес педагогів до проблеми дитячих взаємовідносин. Учені і практики визначають різні аспекти цієї складної проблеми. Зокрема, виявляються особливості взаємовідносин дітей на різних вікових етапах, ведуться пошуки найефективніших засобів їх формування. І це цілком закономірно. Адже важко переоцінити значення позитивних взаємовідносин у моральному вихованні людини нового суспільства.

Індивідуальний розвиток дитини не можна розглядати і вивчати поза її спілкуванням з дорослими і ровесниками. Саме в процесі набуття досвіду

спілкування з іншими людьми закладаються основи моральних якостей особистості. Дитячі взаємовідносини виявляються і формуються у спільній діяльності. Існує взаємозв'язок між рівнем взаємовідносин і рівнем діяльності дітей [53, С. 34-38].

Відомо, що ігрова діяльність, як одна з форм організації життя дітей, сприяє виникненню різних взаємовідносин між ними. Саме взаємовідносини у спільних іграх формують здатність входити у товариство гравців, діяти в ньому певним чином, встановлювати товариські і дружні взаємовідносини, підкорятися його вимогам.

Тут виховується гуманне ставлення дітей одне до одного, взаєморозуміння, усвідомлення вимог вихователів і товаришів, уміння зважати на думку інших та інтереси всіх дітей [49, С.109-110].

З дітьми старшого дошкільного віку було проведено розвивальну методику «Школа спілкування».

Головна мета курсу: виховання стійкого позитивного ставлення до товаришів, вчити встановлювати і підтримувати позитивні взаємовідносини з дітьми та формувати вміння регулювати свою поведінку. План роботи наведений у табл. 2.2.

У програмі використані матеріали роботи з дітьми таких авторів: Т. Антонової [2], Л. Галігузової [13], А. Кошелевої [29], Ю. Приходько [50], Є. Смирнова [58], Ю. Шевченко [67].

Таблиця 2.2.

План роботи за розвивальною методикою «Школа спілкування»

Назва теми	Кількість занять
Знайомство. Засвоєння форм звертання	2
Знаття напруження, створення позитивного емоційного настрою в групі	2
Встановлення позитивного емоційного контакту дітей між собою	2
Формування вміння усміхатися іншій людині, відчувати радість від усмішки	2
Розвиток чуттєвості до своєї рухової активності	2
Зближення дітей один з одним. Знайомство з ритуалом запрошення	2
Формування почуття симпатії до однолітків	2
Гармонізація сприймання свого імені та імені товариша	2
Навчання дитини прийомів ввічливого звертання	2
Виконання ігрових дій по черзі, користування спільними іграшками	2
Прищеплення вміння радіти від загальної справи, успіху кожної людини	2
Подальше зближення дітей. Виховання дружніх, доброзичливих відносин в групі між дітьми	2
Закріплення вміння самостійно домовлятися про послідовність виконання дій з іграшками у спільній грі. Розвиток партнерства і співпраці	2

Згідно методики нами визначалися три рівні дитячих взаємовідносин:

1. Діти легко і вільно долучаються до спільної діяльності. Вони самі виявляють у цьому ініціативу, у них широке коло спілкування, є постійні друзі. Такі діти рідко вступають у конфлікти, вміють самостійно регулювати взаємовідносини, діляться іграшками, готові допомогти.

2. Діти позитивно виявляють себе у взаємовідносинах з дорослими і ровесниками. Вони готові грати з товаришем, але виконання правил поведінки у спільній діяльності нестійке. Нерідко з їхньої вини виникають конфлікти у спільній грі.

3. Діти рідко беруть участь в іграх. Вони не вміють підпорядковувати свою поведінку узвичаєним правилам і нормам, часто заважають гратися іншим, не діляться іграшками. Нерідко у поведінці з ровесниками грубі.

Заняття 1

Мета: встановлення позитивного емоційного контакту дітей, знайомство з приміщенням.

Матеріал: м'яч.

Діти оглядають кабінет.

Гра «Назви своє ім'я»

- Діти, зараз зробимо коло.
- Що у мене в руках? М'яч.
- Якого він кольору?
- Я буду кидати вам м'яч і називати своє ім'я, а ви, повертаючи мені його, називаєте своє ім'я. (Нагадувати у грі: «Як тебе звать?»)

Гра «Вітер дме на...».

Промовляють слова: вітер дме на того, у кого світле волосся (діти із світлим волоссям збираються разом в коло). Далі, тими ж словами починається інше завдання.

Заняття 2

Мета: створення позитивного емоційного настрою в групі між дітьми.

Матеріал: клубок ниток.

Гра «Клубочок»

- Діти, зараз зробимо гарне коло і сядемо на килимок.
- Що у мене в руках? Клубок.
- Наші слова будуть, як ниточки. Я про щось Валерію питаю і потім ниточка потягнеться до неї, вона відповість, ниточка знову потягнеться до

мене. (Обмотую нитку круг пальця ставлю запитання, дитина намотує собі на палець нитку і відповідає. Якщо я вимушена допомогти дитині відповісти - клубочок повертається до мене. Таким чином за кількістю ниток, що зв'язують мене з дитиною, визначають дітей, у яких є труднощі зі спілкуванням.)

Запитання:

- Як тебе звуть?
- У тебе є братик чи сестричка, як їх звуть?
- Що ти любиш?
- Що тобі сподобалось у кімнаті?
- Яка твоя улюблена іграшка?

Заняття 3

Мета: формувати вміння усміхатися іншій людині, відчувати радість від усмішки, робити іншим приємно.

- Діти, у вас є друзі? Друг - це той, з ким ти завжди граєш. Хто твій друг?
- Як ви вважаєте, з чого починається дружба?
- Я вам розкрию велику таємницю: дружба починається з усмішки (Пояснюється різниця слів: усміхатись і сміятись).
- Усмішку можна дарувати, я вам усміхнулась - подарувала усмішку, і вам стало приємно.

Етюд «Сонячні промінчики». Сядьте на килим. Уявіть, що ви граєтеся на сонячній галявині. Вам весело і приємно. Сонячні промінчики обгорнули ваше тіло. Ось сонячні промінчики сіли вам на брови. Струсіть їх! А ось промінчики доторкнулися до ваших очей. Покліпайте. Розплющте широко очі. Подивіться навкруги. Знайдіть, де сяє сонечко. Ой, яке воно яскраве! Як боляче очам! Швидко їх закрийте. Розплющить очі і подивіться на свої пальчики. Станьте на коліна, підніміть угору руки. Подивіться на кінчики пальців. Там угорі сяє сонечко. Воно зігріває нас. Ой, як приємно! Усміхніться.

Гра «Доторкнись до...»

- А зараз ми пограємо в гру. Якщо я скажу «доторкніться до синього на светрику у Дмитра», ви шукаєте синій колір і лагідно торкаєтесь його на одязі

вибраної дитини промовляючи: «Ми тебе любимо». Вибирають іншу дитину, з іншим кольором в одязі. Слідкувати, щоб доторкнулися до всіх дітей.

- Діти, з чого починається дружба?
- Ви мені усміхнулись, значить ми друзі.
- Не забувайте усміхатися один одному.
- Мовні звертання:
- Дуже приємно!
- Ми тебе любимо!
- Я так радий!

Заняття 4

Мета: розвивати чуттєвість до своєї рухової активності. Зближення дітей один з одним, знайомство з ритуалом запрошення, під час якого кожна дитина послідовно виконує дві ролі: спочатку її запрошують, а потім вона запрошує. Відчуття уваги до себе інших дітей, приділення уваги своїм друзям.

Матеріал: м'яка іграшка.

Слова ведучого:

- Діти, візьмемося всі за руки і станемо в коло.
- До нас в гості прийшла гарна іграшка (наприклад: мавпочка).

Подивіться, яка вона м'якенька, гарненька.

- Хто хоче з нею погратися?
- Але ж мавпочка одна, а нас багато.
- Давайте будемо по черзі її тримати і пограємо в гру «Іграшку попроси», а просити треба ось так: «Софія, дай, будь ласка, мені потримати мавпочку»:

– А зараз ми побігаємо по колу і будемо повторювати слова: «По доріжці я біжу, мавпочку попрошу».

- Хто хоче потримати мавпочку?
- Олексій! Тоді попроси її у Софійки.

Дитина звертається з проханням до іншої дитини, вони міняються місцями. Гра починається спочатку і проводиться, поки всі діти не потримують мавпочку.

Гра «Роздувайся, кулько».

Дорослий пропонує всім дітям сісти на місця і запитує в одній дитини: «Як тебе звуть? Скажи голосно, щоб тебе всі почули!» Дитина називає своє ім'я, а дорослий ласкаво повторює його: «Даринко, підемо пограємо». Дорослий бере дитину за руку і підходить до іншої дитини. Даринка запитує, як звати іншу дитину, і запрошує її до гри. Так по черзі за руки беруться всі діти. Спочатку краще підходити до тих дітей, які бажають долучитися до гри, а скутих дітей доцільно запрошувати останніми. Якщо хтось відмовляється грати, не треба наполягати. Поступово, спостерігаючи за грою, у них виникне бажання теж пограти.

Коли всі діти вже запрошені до гри, створюємо велике коло.

– Ой, яке велике коло у нас вийшло, як велика куля.

– А тепер давайте зробимо кроки всередину кола, щоб наша куля стала маленькою. Нахиливши голову вниз, повільно діти відходять маленькими кроками з середини, промовляючи «ф-ф-ф-ф», куля повільно збільшується. Діти промовляють слова:

Роздувайся, кулько,

Роздувайся, велика,

Залишайся такою,

Тане лусни!

Виходить велике, розтягнуте коло. Дорослий торкається кожної пари з'єднаних рук, потім промовляє слова: - «Луснула кулька? Всі плескають у долоні, промовляючи слово «Хлоп!», швидко беруться за руки і збігаються до центру в маленьке коло.

Після цього гра починається спочатку. Закінчити гру можна, коли кулька лусне, дорослий промовляє слова: «Полетіли маленькі кульки, полетіли, полетіли і на місця свої тихенько сіли».

Мовні звертання:

- Дозвольте запросити...
- Я хочу запросити тебе...
- Ходімо...

Заняття 5

Мета: практикувати дітей в умінні ввічливо запрошувати ровесника до гри. Виховувати бажання гратися разом.

Матеріал: іграшковий зайчик.

Вправа «Привітання»

Діти в колі, один до одного стоять обличчям.

- Давайте з вами усміхнемося один одному і привітаємося:
- Пальчиками.
- Лобиками.
- Носочками ніг (діти виконують обережно, ласкаво усміхаючись один одному).

Гра «Пострибаймо, як зайчики»

Діти сидять на стільцях півколом. Дорослий: «Зараз ми з вами пострибаємо, як зайчики». Тільки не всі одразу, а лише ті, кого запросять.

– Денис, якщо ти хочеш пострибати, запроси Софійку. (Хлопчик звертається до дівчинки з проханням.) Візьміться за руки. Ви будете стрибати, а ми будемо плескати в долоні.

Після 3-4 стрибків кожен з партнерів запрошує іншу дитину. Педагог стежить, щоб діти звертались одне до одного.

Заняття 6

Мета: виховувати бажання гратися разом, викликати почуття симпатії до однолітків.

Матеріал: стільчик, картинка паровоза з вагончиками (Додаток В)

Гра «Паровозик»

Сьогодні ми будемо грати в «паровозика». Спочатку у «паровозика» не буде «вагончиків», і той, кого ми виберемо «паровозиком», буде один «їздити» по колу, голосно промовляючи «чух-чух-чух». Потім «паровозик» запросить якусь дитину стати «вагончиком», назвавши її ім'я. Наприклад: «Вероніка, іди грати, будь моїм паровозиком, а я стану вагончиком». Запрошена дитина називає ім'я «вагончика», а сама стає «паровозиком». Діти рухаються промовляючи «чух-чух-чух», зупиняючись «у-у-у». Гра триває доти, доки всі діти не стануть «вагончиками». Кожна дитина, ставши «паровозиком», називає імена всіх «вагончиків».

Гра «Впізнай за голосом».

Дорослий обирає дитину, яка буде «котиком», і сідає на стільчик в середині кола. Діти ходять по колу, промовляючи слова: Ми по колу йдемо, тихо котика зємо: «Котику, не підглядай Хто покликав - відгадай».

Дитина, на яку вказав дорослий, голосно промовляє: «Няв!». Дитина в колі повинна відгадати, хто з дітей покликав.

Мовні звертання:

- Дозволь запросити тебе.
- Я можу...?
- Я хотів (ла) б(-и)...

Заняття 7

Мета: вправлятися у використанні форм ввічливості, навчати прийомів ввічливого звертання.

Бесіда «Кого називають ввічливим?»

– Коли говорять: «Добривдень», «Будь ласка», «На здоров'я», «До побачення», «До зустрічі», «Вибачте». «Будьте ласкаві», «Перепрошую», «Дякую»?

- Що говорять: Коли зустрічають людину?
- Коли хтось йде?
- Коли зробиш не приємне іншій людині?
- Коли щось не зрозуміло?

- Коли щось подарували, зробили послугу?
- Коли просять?
- Коли щось дають?
- Ці слова називають «золотими», чому?

Вправа «Ми тебе любимо»

Я зараз по черзі викликатиму дітей у коло, ми розглядаємо дитину, ласкаво називаємо її ім'я, промовляючи: «Ми тебе любимо». Наприклад:

- Дмитрику, іди в коло. Як ще можна ласкаво його назвати?
- Давайте всі до нього ласкаво, лагідно торкатися, промовляючи: «Дмитрику, ми тебе любимо».

Слідкувати, щоб доторкнулися до всіх дітей.

Психом'язове тренування. Гра «Холодно – спекотно».

Мама-ведмедиця пішла. Подув холодний вітер і пробрався крізь щілинки в барліг. Ведмежата замерзли і скоцюрбилися – гріються. Стало задушливо – ведмежата розвернулись, розслабили руки. (Повторювати 2-3рази.)

Мовні звертання:

- Вибачте, що турбую (вас).
- Скажіть будь ласка...
- Вибачте, ви не знаєте...?

Заняття 8

Мета: подальше зближення дітей; виховання дружніх, доброзичливих взаємовідносин у групі між дітьми.

Матеріал: машина і кубики, лялька і візочок, плитка, каструля, сковорідка, кеглі і кульки; ліки і лялька.

Гра «Знайди свою пару».

Розглянути всі іграшки. Згадати, як ними можна грати. Поділити дітей на дві групи. Роздати їм іграшки і запропонувати знайти собі партнера по грі, звернутися до нього з пропозицією: «Давай пограємо разом».

Діти самостійно домовляються про послідовність дій з іграшками у спільній грі. Дорослий тільки у крайньому випадку допомагає їм.

Гра «Подарунки»

Ви любите, коли вам дарують іграшки? Ось ми зараз і будемо дарувати один одному іграшки.

Діти стають у велике коло, обирають дитину, яка першою вибиратиме подарунок. Дитина виходить на середину кола, а дорослий з дітьми водить хоровод під слова:

Принесли ми подарунки,
Хто захоче, той візьме.
Ось вам лялька-неваляйка,
Кінь, вовчок і літачок.

Називати іграшки треба повільно, виразно, щоб діти встигли уявити собі кожний предмет. Після закінчення слів діти зупиняються. Вихователь звертається до дитини, яка стоїть в колі, із запитанням, який з названих подарунків він хоче отримати. Якщо дитина вибирає коня, діти зображують, як стрибає кінь. Якщо вибирає ляльку, всі танцюють, як лялька, якщо вовчок - всі кружляють, а якщо вибирає літак - імітують його політ і приземлення літака.

Наведемо слова і ритмічні рухи, які діти виконують в хороводі.

Кінь
Ходить коник по лужку,
По зеленім бережку,
Коник сам себе пасе.
Коник гривною трясє.
Золота вуздечка –брень,
Золота підківка –день.

Діти бігають по колу, високо піднімаючи коліна, як конячки. Руки протягнуті вперед, а корпус злегка нахилений назад. «Кінь» зупиняється.

Звертаючись до дитини всередині кола, Вихователь пропонує його роздивитись: «Які гарні у нас коні!» і вибрати того, який йому більше подобається. Вибравши собі подарунок, дитина займає місце в хороводі, а той,

кого він вибрав, виходить на середину кола. Діти знову беруться за руки і повторюють слова: «Принесли всім подарунки...».

Лялька

Ой чуки-чуки-на,

Наша лялька чепурна.

Вільно танцюють на місці обличчям до центру, під мелодію, зображаючи ляльку.

Вовчок

Ой, як крутиться вовчок

Продзижчав –і на бочок

(Повторюється два рази.)

Кружляють на місці, потім присідають, легко вклонивши голову на бік.

Літак

Дитина «заводить мотор» –під звук «р-р-р» робить кругові рухи руками перед собою, потім широко розводить руки і «летить» по колу зі звуком «ж-ж-ж». Зробивши повне коло, літак уповільнює рух і повільно приземляється, дитина присідає навшпиньки.

Мовні звертання:

- Я хочу подарувати тобі...
- Прийміть мій (наш) скромний подарунок.
- Ось тобі (наш, мій) подарунок.

Провівши ігри-заняття для узагальнення було проведено контрольний експеримент.

Мета контрольного етапу експерименту: визначити рівень дитячих взаємовідносин після проведеної з ними роботи, спрямованої на формування взаємовідносин між дітьми старшого дошкільного віку.

Завдання контрольного експерименту:

1. Виявити здатність до позитивного спілкування з однолітками.
2. Визначити рівні дитячих взаємовідносин, після проведеної з ними роботи.

3. Скласти таблицю 2.3, з результатами контрольного експерименту.

Наприкінці цілеспрямованої роботи з дітьми вже можна було спостерігати зрушення в характері ігрової діяльності і дитячих взаємовідносин. Піднесення рівня гри істотно позначилося і на рівні дитячих взаємовідносин. Зміни у рівнях дитячих взаємовідносин подано в (таблиця 2.4).

Таблиця 2.3.

Результати контрольного етапу педагогічного експерименту

Показники рівнів	I	II	III	Всього дітей
Кількість дітей на початку спостереження	3	7	4	14
Кількість дітей після проведеної роботи	4	7	3	14

Завдяки досвіду, набутому в іграх, для більшості дітей стали властивими товариськість, взаємодопомога, прагнення старанного виконання правил поведінки.

Звичайно, це не викликає дитячих конфліктів, але важливим є те, що більшість дітей прагне нормалізувати свої взаємини самостійно. На основі спостережень за поведінкою дітей під час проведення формувального і контрольних етапів педагогічного експерименту нами складено узагальнюючу таблицю за показниками прояву дружніх взаємовідносин між дітьми старшого дошкільного віку (таблиця 2.4).

Таблиця 2.4.

Таблиця спостережень за поведінкою дітей (результати контрольного етапу педагогічного експерименту)

П.І.Б. дитини	Показники дружніх взаємовідносин дітей старшого дошкільного віку								
	Дотрима ння простих правил	Грають переваж но в	Вміють об'єдну ватись в ігрову групу	Спілкую ться один з одним	Вміють організо увати гру в	Вміють організо увати гру в	Вибира ють самостій	Не сварятьс я через	Вміють просити
Алексанов М.				+	+				
Волков П.				+	+				
Губіна В.						+	+	+	
Давиденко Д.	+	+	+						
Динник О.				+	+				
Запорожець К.						+	+		
Засід С.	+	+	+						
Кудревич О.				+	+				
Левандовська В.				+	+				
Левандовський Д.						+	+	+	
Мельниченко Д.						+	+	+	
Онщенко М.				+	+				
Рогова А.						+	+	+	
Ситник Т.	+	+	+						

Порівнюючи дані, наведені у табл. 2.1 і табл. 2.4 нами зроблені висновки щодо якісних і кількісних змін у рівнях сформованості дружніх взаємовідносин у дітей старшого дошкільного віку (рис. 2.3).

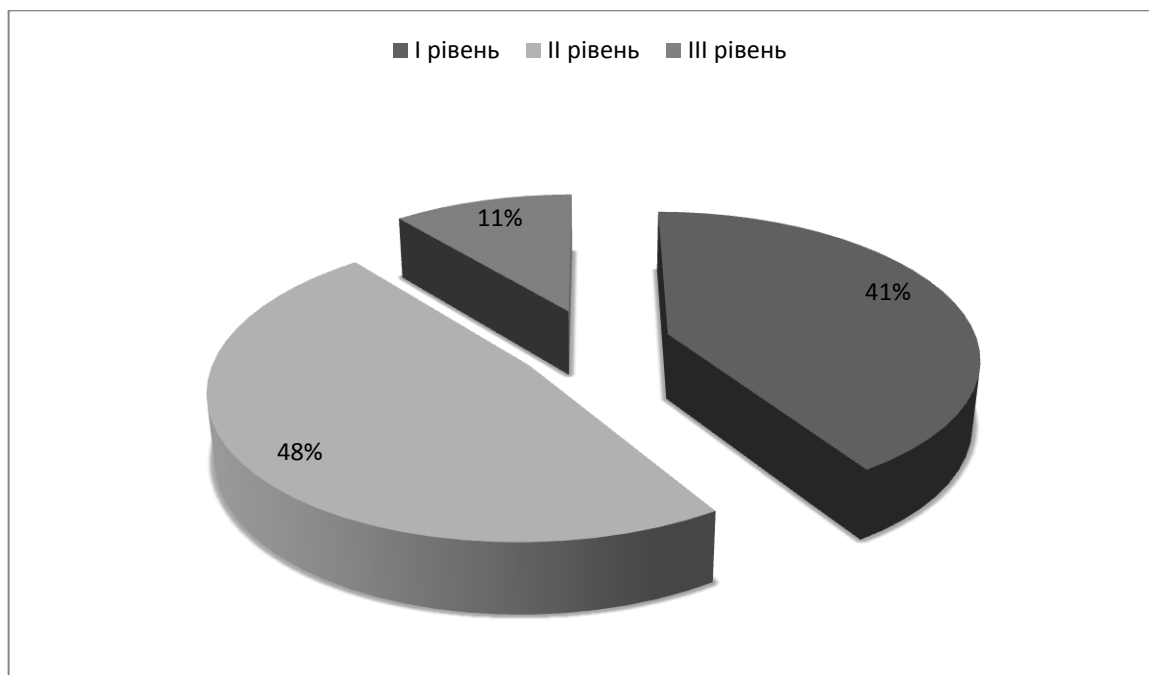

Рис. 2.3. Результати змін у взаємовідносинах дітей старшого дошкільного віку

Так, до I рівня (найвищого) відносяться 41 % дітей, до II рівня – 48 %, як і до проведення дослідження, але змінився склад цих дітей. Так у III рівні залишилось 11 % дітей. А отже можна стверджувати про ефективність запропонованої нами розвивальної методики формування дружніх взаємовідносин у дітей старшого дошкільного віку за допомогою використання вправ і ігор.

Висновки до другого розділу

На основі проведеного експериментального дослідження проаналізовано досвід роботи з дітьми старшого дошкільного віку щодо формування в них дружніх взаємовідносин.

З'ясовано, що гру можна використовувати як засіб формування здатності до спілкування, тому що саме за допомогою гри вихователь здатний допомогти дитині встановити контакт з однолітками.

Дітям старшого дошкільного віку було запропоновано заняття у формі ігрових ситуацій, які спонукають дітей до зближення один з одним, причому не тільки тих подій, які вимагають співчуття і участі, але і радісним, веселим подіям. Було проведено анкетування-тест «Чи знаєш ти, що таке дружба?» і було з'ясовано, що більшість дітей знають, що таке дружба, мають багато друзів і вважають себе справжнім другом.

Зміст пропонованих занять-ігор передбачав формування у дітей знань і вмінь, необхідних для доброзичливого спілкування і дружніх взаємовідносин, виховання хороших манер. Досліджено, що їх зміст був спрямованим на привернення уваги до партнера, його зовнішності, настрою, дій, вчинків. Експеримент показав досить високі результати. Підтвердження було тому – відгуки вихователів. Їх думка була така: діти стали самостійно, без втручання дорослих уникати конфліктів, більше грати, помітно знизилася агресивність тих, кого називають проблемними, і, навпаки, підвищилася участь «замкнених», зменшилася кількість демонстративних реакцій.

Як прикінцевий висновок даного дослідження можна сказати, що рівень дружніх взаємовідносин між дітьми старшого дошкільного віку якісно змінився на покращення, адже за допомогою занять-ігор та вправ діти добре зближуються, допомагають один одному виконати дане завдання, виконували всі завдання які їм пропонували.

ВИСНОВКИ

Згідно поставлених завдань було встановлено, що проблема формування в дитини з перших років його життя таких взаємовідносин з оточуючими людьми, які походили б з моральних принципів гуманізму - актуальна сьогодні як в теорії, так і на практиці виховання підростаючого покоління. У нашому суспільстві ці відносини характеризуються дружним співробітництвом, взаємоповагою, піклуванням людей один про одного, взаємодопомогою.

Між дітьми дошкільного віку існують доволі складні відносини. Задовго до того, як в процесі організованої вихователем сумісної діяльності складуться ділові контакти, між дітьми виникають особисті відносини, що базуються на почуттях симпатії, антипатії тощо, що впливає на становлення дитячого колективу, взаємовідносин в ньому, формуванню позитивних якостей між його членами, впливає на клімат та настрої дітей.

Особисті взаємовідносини істотно впливають на формування дошкільника. При правильному педагогічному керівництві цими взаємовідносинами шляхом організації сумісного життя та діяльності дітей в дошкільному закладі вони стають важливим засобом формування колективу та вихованню взаємодопомоги між дітьми. Особисті взаємовідносини найбільш яскраво виявляються в невеликих дитячих об'єднаннях, що будуються в основному на почутті взаємної симпатії, емоційної прив'язаності. В таких об'єднаннях дошкільники вчаться проявляти чутливість, чуйність, піклуванні про іншого, допомозі один одному, тобто тут беруть свій початок перші паростки доброзичливого відношення до оточуючих людей та своїх ровесників.

Досліджено, що становлення взаємовідносин дошкільників великою мірою визначається рівнем розвитку їхньої ігрової діяльності. Саме на ґрунті гри, як основної діяльності дітей, зароджуються їхні перші моральні уявлення про норми та правила спілкування і взаємовідносини з людьми, які їх оточують, з'являються перші симпатії. В грі з найбільшою повнотою і чіткістю виховуються та розкриваються соціально ціннісні якості підростаючої особистості, формується дитяче товариство, свідомість у вчинках та поведінці.

Проаналізовано, що дитяча гра має виняткове значення для розв'язання багатьох виховних завдань насамперед для становлення дитячого колективу та розвитку в ньому доброзичливих взаємовідносин. Навички суспільної поведінки, набуті в ігровій діяльності з ровесниками, старшими та молодшими дітьми, спонукають дошкільників до позитивних форм спілкування не лише в грі, а й у повсякденному житті.

Після проведеної роботи під час спостережень за ігровою діяльністю дітей, бесід було з'ясовано, що використання даної методики показало ряд позитивних моментів. Діти почали самостійно, без втручання вихователя вирішувати багато конфліктів, більше колективно грати, значно знизилась агресивність тих дітей, які не бажали брати участі у спільних іграх, підвищилась участь замкнених дітей. Внаслідок проведеної роботи, спрямованої на виховання у дітей дружніх взаємовідносин в колективній діяльності, значно зріс інтерес до ровесників, діти стали проявляти щире, доброзичливе ставлення один до одного. Відповідно до досвіду, набутого в іграх, організованих мною, для більшості дітей стали характерними щирість, взаємодопомога, прагнення до виконання правил поведінки. Об'єднуючись в ігрові групи, діти старанно виконували обрані ролі, домовлялися між собою, охоче приймали нових учасників. Вони впевнились у перевазі колективних взаємовідносин, зацікавились ними.

Під час експерименту було досліджено, що значний вплив на розвиток дружніх взаємовідносин між всіма дітьми дошкільного віку здійснює соціум, ті позитивні сторони сучасної реальності, з якими педагог систематично знайомить дітей, а також які знаходять емоційний відгук в сім'ї. У процесі експериментальної роботи виявилась тісна залежність між характером сімейних взаємовідносин і взаємовідносин дітей з однолітками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г. С. Вікова психологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. вузів / Г. С. Абрамова – М.: Академічний проект; Єкатеринбург: Ділова книга, 2000. – 520 с.
2. Антонова Т. В. Особливості спілкування старших дошкільників з однолітками / Т. В. Антонова//Дошкільне виховання. – 2000. – № 10. – С. 23-26
3. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі». Методичні аспекти реалізації / за редакцією О. Л. Кононко. – 2-ге вид., випр. – К.: Світич, 2009. – 430 с.
4. Баркан А. И. Практическая психология для родителей, или Как научиться понимать своего ребенка / А. И. Баркан. – М.: АСТ-Пресс, 2001. – 120 с.
5. Беленька Г. В. Вихователь дітей дошкільного віку: становлення фахівця в умовах навчання / Г. В. Беленька. – К.: «Світич». – 2006. – 173 с.
6. Богущ А. М. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку / А. М. Богущ, Л. О. Варениця. – Луганськ «Альма-матер», 2006. – 368 с.
7. Богущ А. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі. Підручник для ВНЗ / А. Богущ, Н. Гавриш. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2008. – 408 с.
8. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – М.: Просвещение, 2009. – 214 с.
9. Борисова З.Н., Кузьменко В.У. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки/З.Н. Борисова. – К.: Вища школа, 2004. – 511 с.
10. Волков Б. С. Психологія спілкування в дитячому віці / Б. С. Волков, Н. В. Волкова. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2008. – 183 с.
11. Выготский Л. С. Обучение и развитие в дошкольном возрасте. / Л. С. Выготский // Психология развития ребенка. – М.: Эксмо, 2004. – 512 с.

12. Галігузова Л. Н. Мистецтво спілкування з дитиною від року до шести років: Поради психолога [Текст] / Л. Н. Галігузова, Є. О. Смирнова. – М.: АРКТИ, 2008. – 160 с.
13. Галігузова Л. Н. Як допомогти налагодити спілкування з однолітками / Л. Н. Галігузова // Дошкільне виховання. – 2006. – №1. – С. 111-113.
14. Гончаренко А.М. Взаємини однолітків у дошкільному закладі /А.М. Гончаренко//Дошкільне виховання. – 2000. – № 9. – С. 4-7.
15. Гончаренко А.М. Педагогічні умови та шляхи формування гуманних взаємин старших дошкільників/А.М. Гончаренко// Теоретично-методичні проблеми навчання і виховання. Збірник наукових праць: педагогічні науки. – К.: Фенікс, 2000. – С. 22-24.
16. Гончарова-Горянська М.В. Гра як засіб формування соціальної компетентності дошкільнят / М.В. Гончарова-Горянська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: [зб. наук. пр.]. – К., 2004. – Вип. 6, кн. 1. – С. 162–167.
17. Дубина Л. Розвиток у дітей комунікативних здібностей / Л. Дубина // Дошкільне виховання. – 2005. – №10. – С. 26-36.
18. Дубина Л. Розвиток у дітей комунікативних здібностей / Л. Дубина // Дошкільне виховання. – 2005. – № 11. – С. 3-10.
19. Ельконін Д.Б. Психологія гри/Д.Б. Ельконін// Виховання. М.:– 1978. – С.121-125.
20. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. – Спб.: Питер, 2001. – 752 с.
21. Каміненко В. Роль оцінки у формуванні взаємовідносин старших дошкільників / В. Каміненко // Дошкільне виховання. – 1990. – №7. – С. 14-16.
22. Кліменкова О. Гра як азбука спілкування / О. Кліменкова // Дошкільне виховання. – 2002. – № 4. – С. 7-14.

23. Козлова С. А. Нравственное воспитание дошкольников в процессе их ознакомления с окружающим миром / С. А. Козлова. – М.: Просвещение, 1988. – 112 с.
24. Компоненти дошкільної освіти в Україні / Наук. ред. О. Л. Кононко. – К.: 2003. – 243 с.
25. Кононова І. Про взаємодію дітей п'ятого року життя в ігровій діяльності / І. Кононова // Дошкільне виховання. – 2005. – №12. – С. 8-11.
26. Кононко О. Виховуємо соціально компетентного дошкільника: навч.-метод. посіб. до Базової прогр. розв. дитини дошк. віку “Я у Світі” / О. Кононко. – К.: Світич, 2009. – 208 с.
27. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід): [монографія] / О. Л. Кононко. – К.: Стилос, 2000. – 336 с.
28. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): Навч. посібник для вищих навч. закладів/ О.Л. Кононко. – К.: Освіта, 1998. – 255 с.
29. Кошелева А. Д. Про контакти з однолітками / А. Д. Кошелева // Дошкільне виховання. – 1990. – №11. – С. 14-16.
30. Кравченко Т. В. Соціалізація особистості й соціальне середовище / Т. В. Кравченко // Теоретико-методичні проблеми дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Вип. 9. – К., 2006. – С. 23-29.
31. Кузьменко В. У. Соціальна компетентність дошкільнят: особливості, показники та шляхи розвитку / В. У. Кузьменко // Дошк. виховання. – 2001. – № 9. – С. 11-13.
32. Кузьмінський А. І. Педагогіка родинного виховання / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омелянко. – К.: «Знання», 2006. – 415 с.
33. Кузьмінський А. І. Педагогіка родинного виховання /А. І. Кузьмінський, В. Л. Омелянко. – К.: «Знання», 2006. – 214 с.

34. Кричковська Т. Д. Психологія дітей дошкільного віку: Навч.-метод. посіб. / Ніжинський держ. педагогічний ун-т ім. Миколи Гоголя / Т. Д. Кричковська. – Ніжин: НДПУ ім.М.Гоголя, 2001. – 62 с.
35. Ладивір С. Перші уроки добра / С. Ладивір // Дошкільне виховання. – 2008. – №12. – С. 6-7.
36. Лазаревич С. Емоційно ціннісний розвиток дошкільника / С.Лазаревич // Дошкільне виховання. – 2009. – №8. – С.12-14.
37. Лідака Л. Сюжетно-рольові ігри в розвитку навичок спілкування дитини з однолітками / Л. Лідака // Дошкільне виховання. – 1990. – №7. – С. 23-24.
38. Лисина М.И. Общение, личность и психика ребенка / М. И. Лисина. – М.: Воронеж, 1997. – С.54-62.
39. Люблінська Г. О. Дитяча психологія: посіб. для студ. пед. Інститутів / Г. О. Люблінська. – К.: Вища школа, 2001. – 355 с.
40. Мухіна В. С. Вікова психологія: феноменологія розвитку, дитинство, отрочтво: Підручник для студ. вузів / В. С. Мухіна. – М.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 98 с.
41. Немов Р. С. Психология: Учеб. для студ. вищ. пед. навч. заведений / Р. С. Немов. – М.: Гуманит вид. центр ВЛАДОС, 2003. – 284 с.
42. Нечаева В.Г. Формирование коллективных взаимоотношений детей старшего дошкольного возраста/ Нечаева В.Г., Маркова Т.А. – М.: Просвещение, 1988. – 384 с.
43. Павленко Т. Чому вони конфліктують? / Т. Павленко, А. Рузская // Дошкільне виховання. – 2003. – № 1. – С. 72-78.
44. Павленчик В. Співробітництво з однолітками. Аналіз результатів роботи педа-гога / В. Павленчик // Дошкільне виховання. – 2000. – №3. – С.3-4.
45. Пасічніченко А.В. Комунікативна потреба та вибірккові взаємини в групах дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку / А.В. Пасічніченко // Вивчення мови на комунікативній основі: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції – Полтава, 2000. – С. 124-125.

46. Поздняк Л. Дослідник гри дітей дошкільного віку / Л. Поздняк, Д. В. Менджеріцкая // Дошкільне виховання. – 1995. – №12. – С. 34-35.
47. Поніманська Т. І. Формування соціальної компетентності дитини / Т. І. Поніманська // Нова педагогічна думка. – 1998. – №2. – С.14–19.
48. Поніманська Т. І. Дитина і соціум / Т. І. Поніманська // Дошк. виховання. – 2004. – № 8. – С. 4-6.
49. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка / Т. І. Поніманська. – К.: Академ. видав, 2004. – 325 с.
50. Приходько Ю. О. Формування позитивних взаємин у дитячому колективі / Ю. О. Приходько. – К.: Рад. школа, 2008. – 126 с.
51. Прищепа Т. І. Соціалізація дошкільників в умовах ДНЗ / Т. І. Прищепа. – Х.: «Основа», 2009. – 151 с.
52. Рыжова Н. А. Развивающая среда дошкольных учреждений / Н. А. Рыжова. – М.: 2003. – 216 с.
53. Русова С.Ф. Дошкільне виховання // Вибрані педагогічні твори / Упорядник О.В.Проскура. – К., 1996. – С. 34-38.
54. Смирнова Є. Ігри, спрямовані на формування доброзичливого ставлення до однолітків / Є. Смирнова, В. Холмогорова // Дошкільне виховання. – 2003. – № 8. – С. 73-77.
55. Смирнова Є. Дошкільний вік: формування доброзичливих відносин / Є. Смирнова, В. Холмогорова // Дошкільне виховання. – 2003. – № 9. – С. 68-76.
56. Смирнова Є. Середній і старший дошкільний вік / Є. Смирнова, В. Холмогорова // Дошкільне виховання. – 2003. – № 4. – С. 73-77.
57. Смирнова Є. Сучасні п'ятирічні діти: особливості гри і психічного розвитку / Є. Смирнова, О. Гударева // Дошкільне виховання. – 2003. – № 10. – С. 63-73.
58. Смирнова Є. Сучасні п'ятирічні діти: особливості гри і психічного розвитку / Є. Смирнова, О. Гударева // Дошкільне виховання. – 2004. – № 3. – С. 69-75.

59. Смирнова Е.О. Межличностные отношения дошкольников: Диагностика, проблемы, коррекция / Смирнова Е.О., Холмогорова В.М. – М.: Владос, 2003. – 160 с.
60. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка/ В.О. Сухомлинський. – К., 1978. – 326 с.
61. Сучасне заняття в дошкільному закладі: Навчально-методичний посібник / За ред. Н. В. Гавриш; авт. кол.: Н. В. Гавриш, О. О. Ліннік, Н. В. Губанова. – Луганськ: Альма-матер, 2007. – 496 с.
62. Тарасенко Г.С. Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: навчально-методичний посібник / За ред. Г.С. Тарасенко. – К.: ВД «Професіонал», 2010. – 320 с.
63. Усова А. П. Роль игры у воспитании детей / А. П. Усова. – Москва: Просвещение, 2002. – 360 с.
64. Ушакова О. С. Українське довкілля: Програма виховання дітей у дитячому садку / О. С. Ушакова. – Львів, 1991. – 216 с.
65. Ушинський К.Д. Про сімейне виховання / К.Д. Ушинський. – К., 1974. – 284 с.
66. Федорова М. А. Формування культури поведінки дітей (6-7-ий роки життя): навч. посіб. / М. А. Федорова. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 404 с.
67. Шевченко Ю. Зародження взаємин дошкільнят у грі / Ю. Шевченко // Дошкільне виховання. –1989. – №7. – С. 21-24.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета-тест «Чи знаєш ти, що таке дружба?»

Запитання	Відповідь	
	Так	Ні
«Чи маєш ти багато друзів?»		
«Чи хороший ти друг?»		
«Чи хочеш мати багато друзів?»		
«Якщо до тебе попроситься друг (подружка) погратись разом, ти приймеш до себе?»		
«Чи будеш дружити з людиною, яка неохайна?»		
«Чи будеш ти дружити з забіякою і хуліганом?»		
«Чи віддаси улюблену іграшку своєму другу?»		
«Чи захищаєш ти свого друга, коли його ображають інші діти?»		

Соціометричне дослідження «Похід»

№	Запитання	Відповідь
1.	«Якщо б тобі самому дозволили обрати не більше трьох дітей, з якими підеш у похід, кого б ти обрав? Чому?»	
2.	«З ким би ти ніколи не пішов, навіть на звичайну прогулянку? Чому?»	

